

К л а с и к а   у к р а ї н с ь к о ї   л і т е р а т у р и

Старицький М. П.

НЕ СУДИЛОСЬ (ПАНСЬКЕ БОЛОТО)

"Відкрита книга"

2012

С т а р и ц ь к и й

М и х а й л о П е т р о в и ч

1840 – 1904

Драма в 5 діях

*Високоповажному артистові
Миколі Карповичу Садовському
присвячує автор*

ДІЙОВІ ЛЮДЕ:

Іван Андрійович Ляшенко - 60 літ, багатий пан, але зовсім простий; інакше говорить не може, як по-українськи.

Анна Петрівна - 40 літ, його жінка; закида часом по-українськи, моди ради.

Николай Степанович Белохвостов - кузен Ляшенчихи, 30 літ; фатуватий.

Зізі - дочка Ляшенків; манірне дівча, 13 літ.

Михайло - син їх, 22-х літ, студент; чистюк і джигун.

Павло Чубань - його товариш, 25 літ; уже лікар. Бідна одіж.

Жозефіна - швейцарка, учителька.

Катря Дзвонарівна - дівчина молода, селянка.

Горпина Дзвонариха - її мати, недужа й слаба.

Дмитро Ковбань - парубок, годованець Дзвонарів.

Пашка - подруга Катрі.

Степанида - покритка, п'яничка й плетуха.

Шльома - жид, орендар.

Харлампій - старий лакей.

Аннушка - покоївка; вертка на всі заставки.

Селяне, соцькі, парубки, дівчата, дворові.

Діється на правім березі Дніпра, з початку 60-х років.

Між 1-ю і 2-ю дією мина два тижні; між 2-ю і 3-ю - місяць; між 3-ю і 4-ю - два місяці.

ДІЯ ПЕРША

Панський садок. Наліво від слухачів - стіна офіщини; вікна й двері з ганком виходять в садок. Направо чверть кону впродовж огорожено барканом з хвірткою; за барканом - вулиця. Просто - доріжки, луговина, дерева; між дерев далі блищить став, а з-за його визира панський будинок.

Вихід I

Михайло, розкішне по-українськи одягнений, лежить без жупана; далі на луговині Жозефіна і Зізі гуляють в м'яча.

Михайло (курить сигару). Славно покачатись на траві після купання і затягтись сигарою! Чорт його зна, якось мене лінощі обсіли: сьогодні уже й до школи не пішов. (Потягається). Та з цією дрібнотою нудно й воловодитись... тільки Павло й зможе!

Голоси (за вікном). Ос-са! Рос-са! Кос-са! Нос-са!

Павло (за вікном). Ну, тепер разом, швидче, не зупиняючись.

Голоси (за вікном). Оса! Роса! Коса! Носа!

Михайло. Товчи, товчи! А я полежу та поніжусь: тут у холодку так славно! Вітрець подиха; пахощами якимись тягне, - здається, липа розцвіла. Читати навіть не хочеться: отак би лежав, затопивши очі у те сине море блакиті, та зорив би за хмариною.

Зізі (здалека). Тібора! Тібора! Піль!!

Жозефіна. Ту-бо! Ту-бо! Laissez non mouchoir. [1] Ві не карош!

Зізі. Ха-ха-ха-ха!! Пиль, пиль! Рви его, рви!

Жозефіна. Ві не рві!

---

[1] - Лишіть мою хустку (франц.).

Михайло. Не руш собаки! Лиши мені зараз!

Зізі. Так й послушала! Тибора, иси, иси! (Біга, тріпле пла-ток, а собака рве).

Михайло. Лиши, кажу! А то встану та вуха намну!

Зізі. Попробуй! Я маме скажу! Мужик!

Михайло. Чекай же! (Устає).

(Зізі тіка; за нею спішить Жозефіна.)

Як розпустилась! Ну, я з матір'ю побалакаю про тебе! (Знов лягає).

Павло (з-за вікна). А це коло бича - обід, бачите? То ви-мовляється - р-р-р-р! Кажіть!

Голоси. Р-р-р-р! Р-р-р-р! Р-р-р-р!

Михайло. І не обридне йому? Уже я б такий, щоб і обіда-ти, а він таки працює. Усе за ділом якимсь. На вулицю лед-ве затяг, та й то вже етнографії ради... А яка хороша Катря Дзвонарівна, таки просто і між паннами красунею була б, та й годі! Очі - карі, але глибокі, темні; а погляд - такий ми-лий, лагідний, любий, що аж пронизує душу тихим проме-нем... Тільки між брівок рисочка; вона надає і якусь думні-сть личеньку, і якусь силу вдачі. Щось оце не було її; треба б довідатись через Пашку.

Вихід II

Анна Петрівна під руку з Белохвостовим.

Анна Петрівна (до Белохвостова). Я тебе непременно с ним познакомлю. Он оригинал большой; знаешь, из зтих новых.

Белохвостов. Ну, уволь, та chere; [2] я зтих новых тер-петь не могу; занесет гиль, а попробуй возражать - сейчас подлецом выругает.

Анна Петрівна. Ну нет; m-eur Поль очень умный й чест-

---

[2] - Моя любя (франц.).

ний, нетронутая такая натура. Michel! Где твой Павло?

Михайло (схоплюється). А, мама! Микола! (Цілує у матері руку, а з Миколою обнімається). Павло ще й досі з школярами у офіцинах там.

Анна Петрівна. Я поїду позову его. (Іде на гайок, зазирає і вступає в хату).

Михайло. Ну, Миколо, давно ми з тобою бачились!

Бєлохвостов. Давно, давно. Поздоровить можно с окончанием университета?

Михайло. Ще не зовсім.

Бєлохвостов. Передержка или диссертация только?

Михайло. Дисертація.

Бєлохвостов. Молодец! Ну, куда ж после направишь стопы? На коронную или на ораторскую трибуну?

Михайло. Ні туди, ні туди.

Бєлохвостов. Как так? Свободным художником? Sans profession? [3]

Михайло. Sans profession!

Бєлохвостов. Понимаю: отдохнуть желаем, пожуировать?

Михайло. Ні од кого не залежать, а працювати там, де мені мило, - на користь народів!

Бєлохвостов. А! Ты хлопоман en forme? [4] У вас там других диалектов, кроме вашего выдуманного, не допускается?

Михайло. Видуманий? Для неуча дуже легкий спосіб зрікатись: не бачив Америки - значить, нема, не чув про Канта - значить, вигадали! Розмовлять на другій мові з тобою не буду; не для того, що не вмію, бо ми руську літературу незгірш вашого проковтнули, а для того, що не хочу потурати твоїй писі! Живеш в Україні, то знай її й мову!

Бєлохвостов. Очень укорительно, но не вразумительно.

---

[3] - Без певного фаху (франц.).

[4] - Справжній, формений (франц.).

Premierement, [5] с пейзажами в философские дебаты я не вступаю; лексикон с ними очень короткий: личные объяснения все исчерпываются лишь просьбой об отмене штрафов. Secondement: [6] кормление от земли не обязывает меня, надеюсь, обратиться в дохристианского дикаря для поклонения ей, как богине. И, наконец, в-третьих, я - за культуру. Циви-ли-за-ция, civilisation, mon cher, [7] приводит все языки к одному знаменателю, то есть к такому, в котором все остальные будут содержаться. А ваш украинофильский идеал подходит, кажется, к идеалу рака. C'est le mot! [8]

Михайло. Стара байка! Хто тобі казав, що ми бажаємо вернутись назад? Брехня, ваше-ці, проше: я стою більш за просвіту, ніж ти! У вас тільки накрадено високих слів: "цивілізація", "культура", "общечеловеческие интересы"! Ти за цивілізацію - на словах, а в серці її ненавидиш, бо з нею непевні будуть штрапи! Чи буде колись одна мова, чи ні - про те не нам знати, а от, що всякий примус, всяке руйнування природи ради переробу її під один аршин - вадить і кравцеві, і сукні, - то це кожному звісно. Кожному народові бажається виробити собі такі форми, у яких йому найпридбніше. Кожному народові у своїй власній одежі найвільніше, найзручніше поводитись: то що й казати про мову? Ви порвали з народом; а ми стоїмо за освіту меншого брата, за народне щастя, за правду!

Бєлохвостов. Однако ты красноречив. Je te feliete [9] - прелестный будешь адвокат, хотя я и не все понимаю в твоей тираде.

---

[5] - По-перше (франц.).

[6] - По-друге (франц.).

[7] - Цивілізація, мій любий (франц.).

[8] - Оце слушний вираз (франц.).

[9] - Я тебе вітаю (франц.).

Михайло. Ви всі вихваляєтесь любовію до всього люду, - брехня це, лукава брехня. Ви й отечества не любите, коли не можете любити своєї родини! Тільки себе самих любите, а одбріхуєтесь, що - цілий світ.

Анна Петрівна (виходить з офіцини; до Павла). Кінчайте-бо швидче з дітьми та йдіть до йас!

Бєлохвостов. Ну, мой друг, ты уж очень горячишься; так мы, пожалуй, и поругаемся после долгой разлуки!

Анна Петрівна. О чем это у вас тут спор?

Бєлохвостов. Об украинофильстве. Знаете, Michel обнаруживает положительные ораторские способности; только горяч, горяч: нужно еще школы.

Анна Петрівна. Миша мой молодец! (Цілує його). Да, голубчик, пойді до батька и припиши непременно к дяде; зтим пренебрегать нельзя.

Михайло. Для чого заставляєте ви мене підлещуватись? Я й думки не маю служити, та ще по Петербургах.

Анна Петрівна. Вот этой эксцентричности не люблю: там только й делают карьеру... да еще при таких связях, - не правда ли, Nicolas?

Бєлохвостов. Certainement. [9*]

Михайло. Хто за кар'єрою ганяється...

Анна Петрівна. Ну, вот, вот...

Бєлохвостов. Да вы, chere soeur, [10] не наседайте! Уляжется!

Михайло. По собі судиш?

Бєлохвостов. Ну, полно дуться; я нарочно подразнил. (Обніма його). Мы еще с тобою на эти темы почешем языки. Вот костюм этот в деревне - одобряю.

Анна Петрівна. Tout a fait charmant! [11]

[9*] - Безперечно (франц.).

[10] - Люба сестро (франц.).

[11] - Чудово! (Франц.).

Вихід III

Ті ж і Жозефіна й Зізі.

Жозефіна. Madame! C'est impossible avec Zizi! [12]

Анна Петрівна. Ах, вечно с жалобами... Qu'est-ce qu'il y a la? [13]

Жозефіна. Elle me gronde, elle me taquine". [14]

Анна Петрівна. Vous etes trop rude, vous meme! [15]

Михайло. Ні, мамо; Зінька, як собака, лізе у вічі; до паскудства розбещена!

Анна Петрівна. Что за выражения? Зінька! Паскудство!

Бєлохвостов. Зінька? C'est joli! [16]

Михайло. Нехай буде й по-модньому - Зізі, хоч, на мене, вона більше підходить до зінського щеняти; але ви придивіться краще, що це за перекрутень? З неї вийде моральна каліка!

Бєлохвостов. C'est trop fort! [17] Милый, резвый ребенок, не больше!

Анна Петрівна (до Михайла). Оставь, пожалуйста! Ты доведешь меня до мигрени.

(Зізі проходить здаля.)

Зизи, Зизи! Ступай сюда!

(Зізі підходить з опущеними очима.)

Анна Петрівна. Что это ты творишь, дрянь? Чтобы я еще от вашего братца выговоры получала?

Бєлохвостов. Ах, ma cousine, [18] не обижайте моей кро-

---

[12] - Мадам, Зізі просто неможлива (франц.).

[13] - Що там таке? (Франц.)

[14] - Вона мене лає, вона мене дразнить (франц.)

[15] - Ви самі надто суворі! (франц.)

[16] - Чудово! (Франц.)

[17] - Це занадто! (Франц.)

[18] - Моя кузино (франц.)

шечки! Ко мне, Зизюк, под мою защиту! Дядя в обиду не даст!

Зізі (підбігає до Белохвостова, плаксивим голосом). Она сама... воображает много! Через... этого урода достается только.

Анна Петрівна. Они меня сговорились уморить! Я слабонервная, чувствительная - и вечно какие-либо дразги! У меня голова не выдержит, - чувствую, что сейчас начнется тик... Недоставало еще, чтобы из-за вас (до Жозефіни) я слегла в постель! С пустяками в глаза лезет... Там, в Швейцарии, коров доила, а здесь обижається, если ребенок что-нибудь скажет.

(Жозефіна сумна; Зізі пересміюється з Белохвостовим і йдуть далі.)

Михайло. Ne vous chagrinez pas! [19]

Анна Петрівна. Пожалуйста, без трагедий! Скажешь Павлу, чтобы сейчас пришел ко мне: у меня тик. Я такая слабонервная, чувствительная... (Виходить).

(Михайло підходить до Жозефіни й потіша її, проводячи по дорозі.)

Павло (за вікном). Ну, тепер - годі! Рушайте додому! Спасибі за увагу й слухняність!

Вихід IV

Пашка і Михайло.

З школи виходять діти з книжками, кунштуками; [20] жарти і сміх стиха. Позаду кілька дорослих. Наостанці Пашка.

Старші. Ну, не пустуйте! Це вам не вулиця, а панський

---

[19] - Не сумуйте! (Франц.)

[20] - Кунштуки - малюнки. Тут - абетка з кольоровими малюнками.

садок!

(Пашка входить і озирається кругом.)

Михайло (повернувся назад). Бідна оця Жозефіна! Поневіряється на чужині, без язика, без мови. Всяке аж сікається принизити, осміяти; а заступитись нема кому. І все ото гонить бідність та доля щербата! А матір яка немилосердна, жорстока! Гидко й здумати! (Зуздрів Пашку й хутко підходить). А! Здрастуй, Пашко! І ти сюди прийшла? Яким способом? (Подає руку).

Пашка. А вчитись до школи.

Михайло. Хіба?

Пашка. Авжеж! Думаєте - стара?

Михайло. Куди там! А тільки здивувало мене, що ти нічого перше не казала, а це здумала.

Пашка. А що ж? Захотілось вивчитись на гулянках читати, щоб і самій можна було бавитись отими книжечками, що ви приносили: такі занятні та втішні!

Михайло. Добре, добре єси задумала. І вивчишся?

Пашка. А чому ж ні? Аби хіть.

Михайло. А трудно здалося?

Пашка. Не так трудно, а якось ніяково з малими сидіти. От Варка Горбанівна перше ходила, то ще й проказує, аж соромно.

Михайло. Пусте! Шкода, шкода, що я не знав: я б зайшов сам проказати... А Катря де? Може, тут?

Пашка. Ні, вона дома; у неї мати чогось слабує, то ні на кого кинути. А вона б охоча була вчитись, бо вже трохи й чита, - ще за батька почала.

Михайло. Ти б її, Парасю, серце, привела коли, то ми б разом і вчилися.

Пашка. Добре. А що, вам подобається?

Михайло. Кому ж вона не до вподоби? Дуже гарна та мила. Оченята, брівоньки - в світі нема!

Пашка. Чи ба, як у око впала! А от ви стережіться зали-
цятись до неї.

Михайло. Або що? Хіба не можна любити красою, ті-
шить серце розмовонькою дівочою?

Пашка. Та то, що у неї Дмитро є.

Михайло. Хто ж це?

Пашка. Ковбань, парубок; годованцем був, а тепер сам
хазяйнує. Вони змалку з Катрею, як брат з сестрою: певно,
швидко й поберуться. (Зітхає).

Михайло. Ну, то й щастя боже; а мені що до того?

Пашка. А то, що Дмитро дуже заздрісний, завзятий і Ка-
трю коха без душі. (Зітхає).

Михайло. Про мене, Семене, аби я Йван!

Пашка. Так-то так! А як здиба вас з Катрею, то буде лихо.

Михайло. Овва! Злякались!

Пашка. Ні, далебі, - він страшний!

Михайло. Ти чорзна-що, Парасю, верзеш! Чого ж йому
казитись? У вас, як тільки постояти з дівчиною, побалака-
ти, - то вже й язики чешете. Хіба не можна чесно та мило
бавити часу без усяких зальотів? Хіба не можна просто то-
варишувати, дружити, як людина з людиною, а треба коне-
чне любощі замішати?

Пашка. Розкажуйте, розкажуйте! Так і повірили! Щоб ото
ваш брат ходив до нашого так тільки, аби час пробавити, а
щоб про інше й на думці не мав?! Ще парубок - може, а що
пан - зроду!

Михайло. Та я за панів не обстоюю!.. Але, здається, я ні-
чим не образив нікого, а зо всіма вами щиро, як з рівними.

Пашка. Крий боже! За вас всі чисто... і Катря так, - боже!
Питала навіть, чого пана Михайла третій день не видно?

Михайло. Невже питала?

Пашка. І не раз. Та вас-таки, певно, в любистку купали,
бо всі дівчата за вами аж-аж-аж! А Катрі й надто сподоба-

лись. Тільки й мови, що про вас...

Михайло. Брешеш!

Пашка. Далебі!.. Ага!.. А чого почервоніли? А тільки що казали! (Сміється).

Михайло. Де там почервонів? Пустуєш! То у мене звичка така... Адже, пам'ятаєш, як була маненькою у дворі та вмісті гралися, то було цукеру тобі вкраду, та зараз і піймаюся: спитають тільки, а я й спалахнув!

Пашка. Пам'ятаю, пам'ятаю - ви добрі були. Ну, прощайте ж!

Михайло. А ти куди тепер?

Пашка. Піду до Катрі; може, витягну.

Михайло. Піди, голубко, та виклич гуляти. Сьогодні ж неділя.

Пашка. Заманулося? Ну, добре, добре! (Вийшла).

Михайло. Будь ласка!

Вихід V

Михайло і Павло.

Михайло (до себе). Жартівлива, але щира. Тільки, що вона постерега? І чого я почервонів, справді? Чого я зрадив так?

Павло (виходить до дивана). Михайло! Ти тут?! А чого ти не прийшов допомогти?

Михайло. Спізнився купанням, а тут перебили ще наші: кузен Білохвост приїхав.

Павло. Ага! А я так натовмився, що й рук не зведу. Дай тютюну!

Михайло. Може, сигари хочеш? Добрі.

Павло. Цур їм, то панські витребеньки! А мені не лишень міцного; якби махорки, то ще лучче!

Михайло. А сигари - ласощі? (Подає тютюн).

Павло. Атож! Мені от треба затягтись міцним чим, щоб у грудях одлягло, бо переговоривсь; а вашому братові, білоручці, сигару в зуби для того, щоб пахучим димом дурманих нерви та придумувати собі заласні картини та мрії.

Михайло. По-твоєму - кожна приємність, кожна втіха, то трохи чи не карна провинність? Аж досадно, їй-богу!

Павло (закурює). А ти, мій голубе, розкинь розумом, що кожна така приємність для одного коштує неприємності для багатьох.

Михайло. А! *La propreté c'est le volt?* [21] Чули! Не згоден: довго ще вона світ підпиратиме, та й хто його віда, коли її знищать? Егоїзм - підвалина усьому; треба його тільки направляти добре та викохати в протигагу йому другу силу не меншу - любов!

Павло. Ф'ю! Ф'ю! Уже окульбачив свого Пегаса, сів на кохання?

Михайло. А що? Може, зречешся од цієї сили?

Павло. Хто каже? Тільки у здорових людей вона єсть присмака до приязні, до спілки, що зв'язує людей ради вищих пориваннів, ради діла, а ви, пани, покладаєте на це діло життя, і як не заноситесь в хмари - своїми ідеями, своїми замірами народові послужити, а все оте зложите перед першою спідницею.

Михайло. Ти дуже гостро судиш: не всіх же рівняти до розбещених лодарів, золотих ласунів? Так би прийшлося і віру в чоловіка згубити!

Павло. Та от... вибач на слові, хоч би запитати й тебе: чого ти став учащати на вулицю?

Михайло (змішавшись). Що ж, ти й про мене?.. Я тобі, Павло, не дав приводу мене кривдити.

Павло. І в думці не маю, а все ж таки я б обачніш поступувавсь...

---

[21] - Власність - це крадіжка (Прудон) (франц.).

Михайло. Як? Що на вулицю ходжу? Так ти навіть проти єднання з народом? Небезпечно, значить, з ним знатись, споучати його, хоч би етнографії ради...

Павло. Яка там етнографія! Чого лукавиш? Спіднички тягнуть... Ти ж мені дарма живописав якусь Катрю поетичними кольорами!

Михайло. Не ждав я, щоб ти мене за бидло вважав!

Павло. Не за бидло... а тільки я добре знаю ваші ледачі нерви: отак вразить яке-небудь свіже личико - ви зараз і ну упадати, залицятись - така вже ваша вдача... Панича ж порива поезія, примха, а дівча молоде, дивись, - і підбите навіки.

Михайло. Тільки подлячі ледаща здатні на те! Павло, не зневажай мене; я б себе сам зненавидів, коли б таку думку мав!

Павло. Вірно: навмисно ти паскудства не зробиш; але, запалившись, стратиш розум в загарі... [22]

Михайло. Ніколи в світі! Будь я проклят всіма, хто мені дорогий!

Павло. Дай боже! Але все [ж] краще не грай з вогнем, не дратуй ні своїх, ні чужих нервів... щоб, бува, несподівано не закінчити своєї справи мерзотою...

Михайло (ображено). Значить, я на мерзоту здатний? З доброю шаною ти на мене дивишся! Спасибі!!

Павло (тисне руку Михайлу). Не сердься, друже: я тебе люблю за твоє серце чуле та добре; але воно й надто м'яке. Для того-то й кажу: стережись!

Вихід VI

Ті ж і Аннушка.

Аннушка (вбіга). Павло Платонович! Гдьо ви? (Побачи-

---

[22] - Загар, загара - запал, пристрасть.

вши Михайла). Ах, як я спужалась!

Михайло. А ви не пужайтесь, щоб, бува, вави не було.

Аннушка. Надсмешники!

Павло. Чого там мене треба?

Аннушка. В барине тік. Просють, щоб сю минуту прийшли.

Михайло. Що се ти вигадала "тік"?

Аннушка. Звьосно: галава балить.

Павло. А! Не люблю я з цими слабими паніями возжатись!

Аннушка. Просють очінно, штоб зараз, пущай безпримьонно.

Павло (з досадою). Та піду вже! (Іде).

Михайло. Не ламай, будь ласка, хоч при мені язика пособачому!

Аннушка. Я не виноватая, што міньо по-благородному грамоті вивчено. З міньо так требують... Ви мене вчіть (маніриться), то я вже буду як слід, по-мужичому, коли вам хочеться...

Михайло. Хочеться? Цигане, цигане, якої ти віри? А якої тобі треба?

Аннушка. На вас не догодиш.

Михайло. А ти лучче і не догоджай всякому.

Аннушка. Не всякому, а вам тільки. (Наближається, заграє). Забули?

Михайло. Ну, про мене і далі посунеш: минулося! Мене нудить од таких лакузованих перевертнів.

Аннушка (образилась). Куди ж нам? Певно, з мужичкою якою знюхались! (Іде).

Посмотримо!!

Михайло. От, освіта лакейська яких покручів робить! З якого боку не глянь - паскудство. Але й Павло крайній пессиміст! У всякій мализні бачить злочинства! Та так же й

жити не можна?.. Піти ще приготувати набої: може, качок на Росі здибаю. (Іде до офіцини).

Вихід VII

Іван Андрійович і Шльома входять з бокової доріжки.

Іван Андрійович (в халаті, з люлькою, все пихтить). Так трудно, кажеш, віддати пшеницю за десятий?

Шльома. Ох, вельможний пане, трудно! Такий тепер народ, такий!.. Тільки плюнеш - далебі, так!

Іван Андрійович. Що ж вони, каторжні, кажуть?

Шльома. Та кажуть, - пан з нас із жили тягне, а йому ще хочеться олію видушити! Гвульт! Не підемо, та й уже! У нас, спасибі богові та цареві, свої наділи єсть, буде коло цого поратись, а пан нехай свого сам жне! Минулись ті роки, що розпирали боки!

Іван Андрійович. Ач, гадюки! Це бунт! От випустили на волю гайдамак! Ти мені приготуй кілька свідків, то я до станового бумагу: покажу їм, скручу!

Шльома. Щоб гірше не вийшло! Жнаєте шьо, вельможний пане? Краще їх прикрутіть ж толокою. Якшьо пан заборонить проганяти товар через скарбове толока, то їм нікуди буде й ж хати випхнутись.

Іван Андрійович. А що думаєш? Нехай пасуть, прокляті, по своїй пшениці!

Шльома. А пан тоді що скаже, то й мусять. Поки, вельможний пане, отого хлопа не взяв у лещатах, то він, вибачайте, як швиню борсається; а як його з чуприном тримаєсь, то воно робиться, жвиняйте, таке мняке, як віск; хоч до рани клади!

Іван Андрійович. Добре, добре, Шльома! Перекажеш від мене це Степану. О, ти в мене добрий зух!

Шльома. Жартує пан. А я таки, правду казати, жнаю, як

того хлопа обійти; раз у раз ж ним у корчма гешефти ружні веду; то треба - хитро. От я вельможному пану скажу, що як їх прикрутити добре штрапами та толокою, то можна буде оті кучугури з піском їм слічно [23] продати, взяти гіт [24] гроші! Хе-хе-хе!

Іван Андрійович. О? Оце б штука була дуже ползительна. Ти, Шльома, розкинь тут своїм жидівським розумом, то будеш мати десять процентів.

Шльома. Цц-цц-цц! Далібуг, антик буде! Тільки, пане, коли б нам не пошкодив навчитель.

Іван Андрійович. Який? Оцей кудлатий Павло?

Шльома. Він. Часом бачу - на вулиці шепоче, а то й коло корчма... Воно розтлумаче, то й буде ферфал міт ганцен [25] постройка.

Іван Андрійович. Доброго гостя привезла нам пані! Од-годували, а він так дякує! От якби накрити, велике б спасибі було! Безштанько чортовий! Се він, се його діло і за жнива; люде були як люде, а тут, дивись, - сколотились!

Шльома. Шьо мужик? - клямка, кавалок жалізо, а його вчать!

Іван Андрійович. Треба цій школі кінець положити: годі іграшок!.. А що, як нащот грошей?

Шльома. Ох, таке тепер на світі, цур йому! Ніхто нікому не віре... цц-цц-цц! Далібуг!

Пані з Павлом проходять мляво через кін. Іван Андрійович з Шльомою одходять далі і жваво балакають.

Вихід VIII

Іван Андрійович, Анна Петрівна, Павло і Жозефіна.

---

[23] - Слічно - гарно (польськ.).

[24] - Гіт - хороші (євр. з нім.).

[25] - Ферфал міт ганцен - пропала вся... (євр. з нім.).

Анна Петрівна. Така тоска, нудота... нерви розбиті. Тільки ви мені хоч трохи помагаєте; хоч почитаєте, слово розумне почую...

Павло. Вам би краще було тільки перележати в покої, а ви шпаціруєте.

Анна Петрівна. Чисте повітря... Там от в холодку приляжу. Прочитайте що-небудь! Взяли Авдєєва "Подводный камень"?

Павло. Та взяв. (Набік). От причепилась потороча! Проходять далі.

Іван Андрійович (до Шльоми). Так поїдь-таки, поїдь, розстарайся, бо мені аж-аж треба!

Шльома. Слухаю, пане! (Пішов).

Жозефіна виходить з другого боку, смутна.

Іван Андрійович (зуздрівши). А! Мамзель! Мамзель!

Жозефіна. Ах, се фі сама!.. Я шкаль madame.

Іван Андрійович. Чого ви такі смутні? Ходіть побалакаємо!

Жозефіна. Qu'est-ce-que c'est! [26] баляка?

Іван Андрійович. Хе-хе-хе! Парле... парле...

Жозефіна. Oui? Баляке?

Іван Андрійович. Та йдіть-бо, сядемо тут та гарненько, любенько і поговоримо.

Жозефіна. Мне не мошна... очень трудно, bien difficile... [27]

Іван Андрійович. Чого там трудно? Ви не лякайтесь; по-трошку...

Жозефіна. Нет трошка... моя трошка не може.

Іван Андрійович. О, бодай вас!.. А як же? Ось сідайте! (Сідають на дереві.)

Які в вас славні ручки!

---

[26] - Що означає (франц.)

[27] - Дуже важко (франц.).

(Входить Харлампій і крадеться тихо.)

Жозефіна (не дає руки). M-eur, vous me faites des compliments? [28]

Іван Андрійович. І очки славні... чим ви їх закаляли?

Жозефіна. Comment? [29]

Іван Андрійович. А подивіться, які чорні! (Хоче обняти).
(Харлампій кашляв.)

Жозефіна (встає). Я так не хотіль! Laissez moi tranquille!
[30]

Вихід IX

Ті ж і Харлампій.

Іван Андрійович (з досадою). Чого тобі треба?

Жозефіна хутко пішла.

Харлампій. Та там, вельможний пане, люде прийшли.

Іван Андрійович. А чого їм?

Харлампій. Загнали на спашу гусей, чи що.

Іван Андрійович. Ага! Побалакаємо, побалакаємо, голу-
бчики, лебедики!

Пішли.

Вихід X

Пашка і Катря виходять з кінця кону по той бік баркану.

Катря (зупинившись коло хвіртки). Ну, іди ж ти, а я тут
почекаю.

Пашка. Ходім разом.

Катря. Не піду.

Пашка. Чому? Туди всі ходять; он до того будинку: там і

---

[28] - Пане, ви кажете мені компліменти? (Франц.).

[29] - Як? (Франц.).

[30] - Дайте мені спокій (франц.).

школа.

Катря. Я й тут постою.

Пашка. Чого ти боїшся? Не вкусить. От розкажеш і за матір - чим і як слаба.

Катря. Та про це діло, то, може б, до знахарки краще...

Пашка. То таки лікар, вчений, а то... Он і люде всі дякують, що пособля.

Катря. Та я тим тебе і послухала, що ти про матір нагадала, а сама б зроду не насмілилась...

Пашка. То й добре: от і за матір порадимось, і прогуляємось до Росі, бо ти все дома та дома, - аж заниділа.

Катря. Гуляти - то дарма; а от лікар чи й піде? Ми бідні...

Пашка. Що ти? Він такий добрий; до самого найбіднішого піде; коло слабого аж упада, а як той не слуха, чи з'їсть, що не велене, - то й вилає добре!

Катря. Він сам тут сидить? Чи й...

Пашка (підморгує). Там і панич.

Катря. Геть!

Пашка. Та ну, справді, ходім! Адже ти хотіла й до школи ходити і про Михайла питала, що не видко, а тепер затялась!

Катря. Та ти мене й тоді на вулицю потягла і тепер...

Пашка. А може, скажеш, Михайло не гарний?

Катря. То що?

Пашка. Як одягне жупан, та дорогим поясом підпережеється, та сиву шапку набакир, - і очі б видивилась! Куди нашим парубкам до його! Вид біленький, вус чорненький, брови на шнурочку!

Катря (засоромившись). Та годі вже! Чи так закохалася!

Пашка. Хто б говорив?.. У самої тьохкає, а вона на другу!

Катря. Отакої!

Пашка. Такої ж! А як загра на гармоніку, то аж душу тягне: часом і плакати хочеться, а часом так весело серце

заб'ється, що й господи!

Катря. Він і співа славно, голосно так та чуло; та все наших пісень, тільки таких, що я й не знаю... слухала б і не наслухалась!

Пашка. Бач, для тебе й співав!

Катря. Чого для мене? Так прийшлося. Знаєш, я боялась перше і слово промовити з паничем, а він - нічого, зовсім простий, ласкавий: розказує таке все цікаве, а часом смішне, і так звичайно, з великою шаною... Я потроху розбалакалась, як з парубком, та аж злякалася.

Пашка. Чого? Ото дурна! (Засміялась).

Катря. Е, тобі смішки, нічого, бо змалку до панів при звичаєна, - у дворі була.

Пашка. Такі ж люде. Ну, ходім же, ходім! Чого ми будемо тини підпирати, коло хвіртки стояти? (Тягне Катрю за рукав у садок).

Катря (озираючись). Як тут славно! Квітки які хороші, дух такий...

Пашка. Хіба ти ніколи не була?

Катря. Ні, вперше. А то куди оті широкі стежечки?

Пашка. До горниць, до ставка. Хочеш - я тебе кругом обведу?

Катря. Ні, ні, не хочу. На мене й без того якийсь ляк напав... неначе порвалося що, як переступила порога: так серце щось здавило, мов руками, аж защеміло всередині... Ходім звідси мерщі, бо мене чогось і сум, і страх огорта... краще другим разом.

Пашка. Вигадай ще!

Вихід XI

Михайло, Катря і Пашка.

Михайло (виходить з рушницею на гонок). Тібора!! Тібо-

ра!! Ісі! І де вона забігла? Зіпсують чисто собаку! (Зуздрівши дівчат). А!! Здоровенькі! (Підходить, подає руки). Спасибі, що прийшли.

Пашка. Та насилу затигла; так боїться вас, що й глянути не хоче.

Катря. Ви не слухайте її, то вона жартує.

Пашка. Далєбі! А хочеш, розкажу зараз, що ти тут казала і про кого?

Катря (сіпа Пашку). Що ти? Борони боже! (До Михайла). Ви не слухайте її... вона такого...

Михайло. Та чи я ж повірю? Хіба я не знаю Пашкиних пустот!

Катря. Не вірте, будь ласка...

Пашка. Ні, ні! Не бійся! То ми сюди на гулянках зайшли з вами чи з Павлом Платоновичем порадитись: у неї матір слабує.

Михайло. О? Давно? Що ж такого?

Катря. Та вони слабують давно, ще з того часу, як батька деревом прибито. То все якось перше ходили, а це, не знаю й чого, гірше сталося: сказать би, натрудились, - так я вже ж і до хазяйства нікуди не допускаю. Так боюся за маму, одведи мати божа! Нас двойко тільки й на світі: ото вся моя й родина!

Михайло. Не тривожся, голубко; я з Павлом навідаюсь. Де ваша хата?

Катря. На Горбанівці; зараз за цвинтарем, коло тополі.

Пашка. Та от ми підемо з Катрею до Росі нарвати квіток та зілля; то, назад вертаючись, і вас проведемо.

Михайло. Або краще - я Павлові скажу та сам до вас на Рось вийду, а звідти укупі й підемо.

Катря. Спасибі вам. Коли б допомогли мамі!

Михайло. Не бійся, серце: Павло добрий лікар. Нічого не пожалієм, вирятуємо.

Пашка. А я не казала? (До Михайла). А на вулицю сьогодні вийдете?

Михайло. А ви будете обидві?

Пашка. Авжеж!

Катря (до Пашки). А мати як?

Пашка. Ет! Будемо, будемо! Ви ж, дивіться, й гармонію принесіть.

Михайло. Гаразд. Приходь же й ти, Катре; ми до матері оце зайдемо, дамо лікарства, - то чого ж?

Пашка. Нема чого й говорити: мати ж не така слаба, щоб не здужала й встати. А тобі треба і розважити себе, провітритись.

Катря. То й прийду уже.

Пашка. Ну, ходім же до Росі. Ми там коло млина будемо.

Михайло. Добре, добре.

Катря. Прощавайте, спасибі вам.

Пашка (за хвірткою). Так прийдете?

Тихо пішли.

Михайло. Я зараз! (Любує здалеку на Катрю).

Вихід XII

Михайло сам.

Михайло. Яка хороша, хоч малюй! А погляд, погляд... такий уже лагідний, чисто янголиний! Сердешне голуб'ятко! Сирота ще: сама-сімісінька. Хоч би матері її пособити! Так просила, аж слізки бриніли на оченятах... Ех, Павло, Павло!! Плетеш ти дурницю: життя має свої права, і проти них воювати годі! Та на біса б і колотивсь цілий вік чоловік, якби не загорював якої втіхи? Навіщо б поневірятись і лити кривавий піт над працею, коли б не мати таких одрадісних хвилин у житті? Чого тікати від краси? Який там гріх - одволожити поезією душу?

Буду, конечно буду!
Завіса

ДІЯ ДРУГА

Глухе місце на березі Росі. Праворуч млин і місток до його з кручі. Ліворуч - якась пустка, руїна; за нею - темний ліс. Просто - крутий берег і кручі Росі, кущами уквітчані. Чудовий краєвид. Місячна ніч.

Вихід I

Пашка, Параска, Пріська, 1-а, 2-а дівчина й інші.
Дівчата (сидять картинно на березі, на мостику, коло млина).

Ох і зійди, зійди, зіронько та вечірняя,
Ох і вийди, вийди, дівчинонько моя вірная!

Неподоба зірці до місяця та зіходити,
Неподоба дівці до козака та виходити.

Рада б зірка зійти, - чорна хмара заступає,
Рада б дівка вийти, - так матінка не пускає!

Ой і зійшла зірка, усе поле освітила,
Ох і вийшла дівка, козаченька звеселила.

Параска. Коли б сьогодні панич Михайло прийшов, та з гармонією: от би весело було! Як він гра славно!

2-а дівчина. Е, діждешся! Уже його, може, тижнів зо два і в вічі ніхто тут не бачив.

1-а дівчина. Чого він справді перестав ходити? То було

що божого дня, а то - як одрізав.

Пріська. Чого? Хіба не знаєш? У Дзвонарівни застряв, - і днює й ночує.

Параска. Чого ж панич до неї ходить?

Пріська. Чи тебе мама не п'яною привела? Дивіться, люде добрі, яка маненька, наче з капусти вискочила.

(Усі сміються.)

Не дивно, якби парубок ходив, ну - сватати дума; а паничеві - звісно чого...

Параска. Чого ж?

Пріська. Тю на тебе! Та вона - навіки дурна!

(Сміх.)

Пашка (сиділа трохи подаль, за остатніми фразами зверта увагу). Чого плещеш? Чого славу пускаєш? Від кого ти чула? Що ти знаєш?

Пріська. Аннушка казала.

Пашка. Така ж, певно, мерзенна плетуха, як і ти?

Пріська. Та ти не дуже-то!

Пашка. Та й ти дивись, щоб тобі Дмитро не повернув потилиці наперед. Совісті не маєш, оббріхувати дарма бідну дівчину, та ще сироту!

Параска. Та то вона з заздрості: досадно, що за нею такий гарний панич не впада.

Пріська. Подавись ти ним тричі! (Відходить далі).

Деякі. Та годі вам сваритись!

1-а дівчина. Про кого се річ? Про яку дівчину?

Пашка. Про Катрю Дзвонарівну. В неї, сердешної, мати слаба, так панич з лікарем Павлом навідують її і керують, а вона, з доброго дива, он як паскудить!

2-а дівчина. Гріха не мають!

Пашка. Довго ославити! У дівки, може, тільки й посагу того, що честь.

1-а дівчина. Та Катря ж, здається, заручена з Дмитром

Ковбанем?

Пашка. Ні, вона, певно, за його не піде.

Параска. Чому? Він такий славний!

Пашка. Мало хто не хороший? Може, іноді чоловік би себе надвоє розірвав, щоб того щастя-кохання добутись, а як нема долі, не судилося - то й ковтай тільки нишком сльози!

Вихід II

Ті ж, Євстрат, Панас і інші парубки. Парубки виходять до дівчат, здоровкаються гуртом і попарно.

Парубки. Здорові!

Дівчата. Здорові! Чого пізно?

Другі дівчата. Де вас чорти носили? Уже по других вулицях тини підпираєте?

Парубки. Атож!

Деякі парубки. Думаєте, що кращих не знайдемо?

Дівчата. Куди вам, гиряві!

Євстрат. Куриного товару кільки хоч!

Панас. Дешевий!

Дівчата. Ех, ви, голодранці!

Сміх.

Деякі паруються і одходять далі, а то на одшибі сідають на кручі; деякі на переднім кону, коло млина. Картинні грона. Ближче всіх на кону Пашка, 1-а дівчина, Панас і Євстрат.

Вихід III

Дмитро, Панас, Євстрат, парубки і дівчата.

Дмитро (виходить тихо і озира дівчат, шукаючи когось).
Нема. І сьогодні не вийшла, а обіцялась: все коло матері.

Сам то з хурою, то коло буряків, мов у каторзі; прийдеш додому, ждеш тії хвилини, як сонця божого, щоб перекинутись тихим, люб'язним словом, а тут у хаті чужі - лікар, а надто панич той... Така досада! Чорзна-які думки у голову лізуть!.. Дати їм волю - то й... Краще зараз оцю голову розбити! (Зуздівши Пашку). Здрастуй, Параско!

Пашка (вітається). Здрастуй!

Дмитро. Не приходив сюди ще лікар?

Пашка. Ні, не було. А що?

Дмитро. Та то він обіцявся до людей вийти, порадити, як боронитись од пана, бо поїдем їсть... та щось і нема.

Пашка. Може, хто задержав; коли обіцяв, то вийде.

Дмитро. А не бачила ти оце увечері Катрі?

Пашка. Бачила.

Дмитро. Не казала вона, чи вийде, чи ні?

Пашка. Казала, може, й вийде.

Дмитро. А не було ще?

Пашка. Ні.

Дмитро. Чого б же вона зосталася, не знаєш ти?

Пашка. Може, коло матері...

Дмитро. Хіба погіршало?

Пашка. Боронь боже!

Дмитро. Так чого ж? Мати ж і встають уже, та й Степанида коло їх ночує; Катрі б слід і розважитись чим-небудь: аж змарніла...

Пашка. А тобі дуже шкода Катрі?

Дмитро. Атож!

Пашка. Так що, якби, крий боже, вона вмерла...

Дмитро. Господи! Хіба Катря слаба? Може, лікар казав? Не затаюй, Христа ради!

Пашка. Як ти її любиш!

Дмитро. Довго ти будеш з мене жили тягти? Кажи все! Вкинула вогню, так печи разом!

Пашка. Заспокойся! Катря нічим не слаба, - здорова; то я так хотіла тільки спитати, чи ти б її ніколи не забув?

Дмитро. Бога ти не боїшся жартувать таким словом; та ти все їдно, що ножа мені у серце встромила та й повернула ще тричі!

1-а дівчина (до Євстрата). Як побивається за Катрею!

Євстрат. А Катрі про його, може, й думки нема.

1-а дівчина. Тут оце розказували... (Щось шепоче).

Євстрат (засміявся). Унадився, значить, журавель...

Дмитро (прислухався, завважив). Хто ще там шипить? Хто згадує Катрю?

Євстрат. А хоч би й я! Хіба вона преподобилась уже, що не можна?

Дмитро. Дивись, часом, щоб я твого паршивого язика з пельки не витяг!

Євстрат. Чого ти сікаєшся, чого лаєшся?

Панас. Що ж це, не можна про Катрю й пожартувати? Хіба вона заручена з тобою?

Дмитро. Хоч і не заручена - дарма! Вона - сестра мені, і рідніша за всіх вас укупі! Мене як хоч вилай, а за неї я перерву горлянку кожному! Гріха не побоюсь! (Пішов).

Євстрат. Чи він не сказився?

Панас. Цур йому! Не чіпай! (Зирнувши на гай), Гля! Чи то не пані у білому маячить? Ходімо далі!

(Ідуть назад.)

Пашка (стояла замислена). Як він її любить! (Теж, зітхнувши, пішла).

Вихід IV

Ті ж та Аннушка й пані.

Анна Петрівна. Какая тут глушь! Я ни разу, кажется, еще не была в этой части парка? Что это за развалина? (Сіда на

колоді).

Аннушка. Не знаю, што воно білб. Там под низом льох, такой довгой, просто вужасть! Я раз туда хотела полезти, да так спужалась...

Анна Петрівна. Тут и девки гуляють?

Аннушка. Да, девушки з кавалерами, з вечора натіраль-но.

Анна Петрівна. Ты говорила, что сюда и Павел Платоно-вич ходит?

Аннушка. Да, я їх видела здесьдечки несколько разов.

Анна Петрівна. А взгляни, не идет ли? Смотри не пропу-сти; да посторожи там...

Аннушка (обходячи, набік). Сторожи! Вона тут ранде-вою заніматиметься, а ти на часах стой... Ех, життьо! (Іде далі).

Анна Петрівна. Как эта таинственность, неразгаданно-сть отношений обновляет силы! Ах, сколько их прожито! Какая вереница воспоминаний! И вот закопаться в этой глуши, где ни души не отыщешь?.. Павел меня очень вол-нует: такая нетронутая, сильная натура.

Парубки і Дівчата (стиха співають).

Ой місяцю, місяченьку, зайди за комору:
Нехай з своїм милесеньким трошки поговорю!

Ой місяцю, місяченьку, і ти, зоре ясна.
Та світи там по подвір'ю, де дівчина красна!

Анна Петрівна. Поют? Где это? (Встає і прислухає).

Дівчата. Гляньте, чи не пані йде?

Парубки. Мабуть. Рушаймо!

(Розходяться парами, обнявшись, співаючи.)

Ой зацвіла маківочка, зачала бриніти;
Іде козак від дівчини, - починає дніти!

Анна Петрівна. Песни, об'яття, свобода наслаждений...
Ах, как это вновь меня наркотизирует! Дрожу, как девчонка; так жарко в груди, - кровь даже бросилась в лицо... До сих пор я не могу привыкнуть к минуте ожидания, быть хладнокровной... Что это? Жизненность сил или жгучесть темперамента, порода?

Аннушка (вернувшись). Как будто што-то прошло, та завернуло направо - может, і воні.

Анна Петрівна. Пойдем навстречу.
Ідуть направо.

Вихід V

Катря і Пашка.

Пашка. Тут Дмитро за тебе було таку бучу збив, що трохи нещастя не було!

Катря. Ох мені лихо, чого?

Пашка. Та так абичого... більш розсердився, що тебе не було.

Катря. Що мені в світі робити? І Дмитра шкода, і не знаю, що йому й казати!

Пашка. Хіба з Дмитром у тебе що вийшло?

Катря. Боронь боже! Тільки він за мною душі не чує, а мене... в черниці тягне.

Пашка. Та що це з тобою сталося?

Катря. Хто його зна: чи мені наврочено, чи у мій слід хто вступив? Все одно та одно на думці... не дає мені ні робити, ні спати!

Пашка. Що ж то, Катрусю?

Катря. Так... нічого... нудьга тільки... Тут нема нікого на

вулиці, не приходив ніхто?

Пашка. Про кого ти питаєш? (Дивиться їй пильно у вічі).

Катря (похнюпилась). Так собі... про всіх, що були.

Пашка. Брешеш! Про панича Михайла. Ой дивись, чи ти не закохалась?

Катря. Що ти? Що ти? І не говори мені про це!

Пашка. Чому ні? Хіба гріх? Нам, сестро, не заказано ще любити, кого серце схоче: не запродані ще нікому! Та й, правду кажучи, хіба Михайло не красень? А як стане коло тебе, то хто його зна, де й знайти таку другу пару!

Катря. Цить!.. Бога ради!.. Занапастила ти мене!

Пашка. Я? Чим?

Катря. Як я просилася в тебе, як молилася, щоб не йти на вулицю дивитись на паничів: прочувало серце погибель мою... А ти таки пристала та й пристала.

Пашка. Ну?

Катря. Я ж і послухалась, пішла... та од тієї ночі сама себе не спочуваю: мов отрути напилася! То була я собі пташкою вільною, - співала, щебетала, сміялася; на всіх мені весело було дивитися, світом божим радіти; а теперечки потемрів світ мені, якась гадина вп'ялась в моє серце, сушить його, п'є кров мою! Навіть матері в очі важко глянути: вони так люблять мене, так побиваються, - а у мене в серці - тільки ворог мій, а у мене в думках - одно та одно: тільки б його побачити, тільки б його послухати... Як же ти не загубила мене, як не загубила?

Пашка. Чого ж ти побиваєшся? Чого гризеш себе? Коли б ти закохалася, та твоє кохання зневажили, - то було б горе... Таке горе!.. Ох, і не вимовиш!.. Глянь на мене, яка я стала? А ти щаслива: тебе панич коха, душі не чує. Може, ні, скажеш?

Катря. По чому ти знаєш, по чому?

Пашка. Шила в мішку не втаїш. Хіба ти сама не бачиш?

Та й по очіх пізнати можна зараз: як гляне на тебе, то аж на виду міниться!

Катря. Ні, як йому любити мене, коли я нерівня? Він добрий, шанує нас, помагає... а мені тим ще гірше завдає жалю. То було поки не ходив він до матері, то я ще сяк-так з своїм серцем вагалася; а як став ходжати до нас, став зі мною балакати, учити мене, то своїм тихим голосом та словом ласкавим витяг усю мою душу, вийняв цілком моє серце...

Пашка. Чудна ти якась: другі ждуть того кохання, як щастя, а вона руки лама.

Катря. Що ж з того кохання? Мука одна!

Пашка. Вільному воля: і собі пригадувати муки, і коханому серце в'ялити.

Катря. Що ж би ти зробила? Що?

Пашка. Я? Кохала б, жила, землі під собою не чула! Пригортала б миленького свого, милувала б, цілувала б його - до загину, до пропаду...

Катря. Схаменися, що говориш ти? Як у тебе язик повернувся на такі речі? Подумай тільки, де сумління твоє!

Пашка. Ет!

Катря. А мати? А батько? А люде?

Пашка. Що мені до батька, до матері, як оддала я своє серце дружині, а вони стоять на дорозі! А люде?.. Ні, не така я! Не двічі жити, а раз!.. Ух, натішилася б вільною волею, а там... а там, хоч і поневірятися вік цілий, - принаймні знала б хоч за що?!

Катря. На людей би махнула? Слави не побоялася б?! Може... не знаю... А як же б ти наплювала на матір, що й душі у тобі не чує? Як би ти приспала в своїм сумлінні її сльози? Ох, і подумати страшно!

Пашка. Не ронив ніхто по мені сліз, не зазнала я ласки, то й не зумію сказати, чи тяжко йти проти них, чи ні? А от

як картають та волю над тобою показують, - то я добре знаю!

Катря. Та ти слухай, яка мені скрута: мати ледве одужали, слабі, безпомошні; тільки й думки у них, щоб мене швидче заміж оддати за Дмитра. Я було йому й слово дала... а тепер мені його тільки жалко... я мов кам'яна чи глуха яка зробилася: мати говорять, Дмитро закида, а мені немов хто за муром гомонить і не про мене. Я й ходжу, і роблю, та мов не своїми руками: усе мені здається, що я уже - не я, що я і не дома, а десь в іншому хорошому місці; тепло там, гарко, люб'язно - тільки от через річку перебрести... хтось кличе мене таким чулим голосом, ласкаві речі шепоче, - і такий на мене страх нападе, що оце зараз мене хтось дома прив'яже, каменем надавить, що аж затремчу... Я, певно, швидко умру!

Пашка. Крий боже, що вигадала!

Катря. Хоч би довідатись, дознатись, чи він... Господи, яка я дурна, божевільна! Чи впада ж нещасній синиці думати про ясного сокола? Що я йому?.. Та й на який кінець оце мені лихо? Нудьга тільки точить моє серце, мов...

Пашка. Господь з тобою! Слухай, Катре: коли ти така, то тобі треба залишити це діло. Ти переможи себе, здави серце; не бачся з паничем, забудь його...

Катря. Як же його забути, коли несила моя! От третій день не бачила і не знаю, що заподію з собою!

Пашка. Ти не зоставайся сама собі на самоті з такими думками; більше в гурті бувай! От ходім зараз за млин, на Деркачівку, - там тепер вулиця: може, хоч трохи розважиш своє серце.

Катря. В гурті ще гірше.

Пашка. Та ходім, ходім! Вдармо лихом об землю!

Виходять.

Вихід VI

Павло, пані, а далі Аннушка. Павло виходить з панією з гущавини.

Пані. Невже ви думаєте, що я не понімаю нових ідей? Не... не... сочувствую им? Ужасно трудно.

Павло. Та ви не трудіться, пані, кажіть по-своєму: гражданку ми вчили.

Пані. Не кепкуйте! Я хочу пересилити себе, хочу вивчитись... своїй мові...

Павло. Навіщо вона вам? Адже з мужиками знакомства водить не будете?

Пані. А ви б уже хотіли, щоб я з простим, грубим мужиком рассуждала, одкривала ему душу свою? Не доставало! Та... що він і пойме!

Павло. Нічогісінько. Куди йому? Нечувствений, правда-таки: з голоду пухне, та й то не чувствує!

Пані. Ну, це вже брехня, наговори: швкдче нас ограбили.

Павло (набік). От тобі й зачепив! (До неї). Та цур йому! Ще набалакаємось вдруге: тепер спати пора.

Пані. Ні, тривайте! То вам оддалеки здається - і село, і мужики... ідеальними, а сядьте на... собственнім хозяйстві, - не те заспіваєте!

Павло. Хранив господь: батько крав, та хоч дітям не лишив краденого.

Пані. Ви дуже... упрямі: я це по ваших чорних очах бачу... і ще... озлоблені; я понімаю вас... я вас довго із... із... ах!.. наблюдала. І знаєте, чому ви такі чорстві?

Павло. Цікаво?

Пані. От сядьмо тут на траві.

Павло. Та я й постою. (Набік). От, не здихаюсь!

Пані. Ні, сідайте тут та пильно слухайте; я вам, як си... як другу казатиму.

Павло (набік). Ну, нав'язалась потороча! (Сіда й запалює цигарку).

Пані. Ви тим так, так... мрачно на все дивитесь, що ваше серце не гріли, певно, ласкою, любовію?

Павло. Байдуже паски, аби поросся!

Пані. Признайтесь, вас ніхто ще не кохав гаряче.. страстно? Щоб аж дух захвативало?

Павло (набік). Куди це вона гне? (До неї). А вам навіщо?

Пані. Навіщо? Ах, коли б ви знали! (Схиляється потроху до його на плече). Моя душа теж одинока; так прожила вік, щастя не знаючи. Оддали мене заміж молоденькою за цього старого... Що я понімала? Я так боялась перед вінчанням, а прийшлось... розочаруватись! Ви не можете повірити, яка у мене палка натура; а тут літа свої тратять... в томленні...

Павло (набік). Розманіжилась баба! (До неї). Так ви, значить, томитесь через гарячу натуру: яка ж тут рада?

Пані (зляга більш на Павла). Яка? (Бере злегка за чуба). Плут етакій!!.

Павло. Ох! Не злягайте так: бо ви, нівроку, аж плеча не чую.

Пані. Який ви грубий з жінщинами! Як відром холодної води обіллє! (Дивиться у вічі).. Впрочем, мені й самій обридли лебезіння та делікатності: навіщо китайські церемонії? Нащо розвитим людям іти проти природи?

Павло. Правда... Тільки, далебі, рука отерпла, (Випручує).

Пані (розпаляючись). Я давно шукала случая... щиро, откровенно поговорить... розкрити душу... Ви, віроятно, догадалися, що я...

Павло. Ні, не догадався.

Пані (набік). Какой медведь! Что, впрочем, с ним церемониться? (До його). Ви заставляєте мене красніть... (Закривається рукавом). Ну, на чистоту, так на чистоту! Павло,

разве ты не видишь - я люблю тебя!

Павло. Що-о?

Пані. Люблю страстно, безумно!

Павло (піднімається). Анна Петрівна, чи ви не здуріли?

Пані (обніма його). Я вся твоя!

Павло (одхиля її і встає). Годі! Пора закінчити цю гидку сцену! Мені не пристало Іосифом бути, та й вам до Пентех-рії далеко: не всі зуби в роті!

Пані (скочивши). Ах, невежа! Мужик! Ха-ха-ха!! Вообразил, дурак, что на него обратили внимание! Только потешилась! Ха-ха-ха!! Нашла халуя! Ха-ха-ха-ха!!

Павло. Не регочіться дуже, бо щикотурка з лиця обсип-лється.

Пані. Аннушка! Аннушка!! Аннушка!!!

(Аннушка вбіга.)

Проводи меня! Грубиян!! (До Павла). Надеюсь, что вы избавите меня от удовольствия и минуту вас видеть в своем доме!

Павло. Дуже радий.

Аннушка (проводить паню; набік). Ну й репрьоманд!

Вихід VII

Павло сам.

Павло. Тьху!! Мерзота яка! В матері мені годиться: син одноліток зо мною, товариш, друг... а вона поквапилась! Просто опам'ятатись не можу од такого паскудства! Тікати з цього багна, щоб і самому не вбратись в тванюку! Михайла жалко; але й слова про це сказати йому язик не повернеться... Поїду мерщі до пана Олександра, а Михайлові одпишу, придумаю яку-небудь наглу причину...

Вихід VIII

Павло, Дмитро, 1-й і 2-й хазяїни.

Дмитро (тихо підкрадається). Павло Платонович! То ви?

Павло. Я.

Дмитро. Тут давно прийшло кілька хазяїв, хочуть побалакати з вами.

Павло. Добре. Клич їх сюди!

Дмитро (одійшовши, маха). Ідіть!

Павло (підходить до руїни). Сюди, панове, тут безпешно.
(Люде скидають шапки.)

Здрастуйте, здрастуйте! (Подає руки). Та надівайте шапки: я не пан і не батюшка.

(Люде надівають.)

Ну, в чім же, панове, річ?

Дмитро. Та тут біда, Павло Платонович: пан позаорював прогони та ще силує - або кучугури на наші добрі землі змінити, або щоб ми їх купили.

1-й хазяїн. Та ще й ціну править, як за рідного батька.

2-й хазяїн. Нема кому нас і обстоювати!

Павло. Якби ви більше дбали про громадські діла та дітей учили, то, може, і з вас би народилися люде, що стояли б лавою за громаду; а то ви шкіл не заводите, а де вони суть, - дітей не посилаєте!

1-й хазяїн. Бо й дома рук треба.

2-й хазяїн. Та й школи ті... вивчиться штокати, то вже на сім'ю та на господарство й не дивиться: пан, значиться; не те вже в голові! З них більше п'яниць і виходить.

1-й хазяїн. Та з чого нам ті школи заводити? Які наші достатки? Убожество.

2-й хазяїн. У нас - сьогодні Луки, ані хліба, ні муки!

Павло. Тото-бо й горе! Темність та убожество держать вас в своїх пазурах. Приніс хто з волості "Положеніє"?

2-й хазяїн (вийма з-під поли). Приніс. Писаря напоїв та й викрав.

Павло. Давайте ж, я прочитаю і розтлумачу усі вам закони.

1-й хазяїн. Велике спасибі, якщо ласка.

Павло (розгорта "Положеніє"). Так, кажете, силує кучугури на ваші добрі землі поміняти? А ось, слухайте. (Чита). "Местное положение для губерний малороссийских". - "В состав надела, причитающегося крестьянам, включаются одни только удобные земли". Ст. 20. "Пески, болота, каменистые овраги и тому подобные пространства не полагаются в счет крестьянского надела". Зрозуміли?

Всі. Зрозуміли, зрозуміли.

Павло. Отже, не сміє пан міняти ваші добрі землі на кучугури. Закон те забороняє. І за такі його намірення ви мусяте на нього жалобу мировому посреднику подати.

1-й і 2-й хазяїни. А Шльома ще й улещує: купуйте, купуйте, добрі люде, бо пропадете, як руді миші: ні вам до водопою, ні вам до вигону - як у мішку.

Дмитро. А я не казав вам, бреше, сучий син!

2-й хазяїн. Та й ми теє... так уже там такий галас у шинку підняли...

Павло. Навмисне намовля і підмогоричує за панські гроші. Так ось же і купувати вам тих кучугурів не треба, бо по закону (говорить з притиском) пан мусить дати вам прогони і до водопою і до вигону. Ось ст. 24 про це й гласить, та ще в примічанні додано (чита): "Пространства, оставляемые на оснований сей статьи для прогона скота, не подлежат выкупу, но должны оставаться свободными для прогона". Зрозуміли?

Дмитро. Зрозуміли, зрозуміли.

1-й і 2-й хазяїни. Та й ми... воно ніби так, а писар усе одно товче: тут про водопої сказано, а про вигони ні, а вам,

каже, до водопою шлях не заказаний.

Павло. Ах, вони лиходії, мошенники! Та це ж все одно, чи до водопою, чи до вигонів. Та гляньте сюди, ще й ширина прогону оприділяється. Пишіть посередникові, то пан у вас, як карась на сковороді, закрутиться.

Дмитро. А так. Збирати сход.

1-й хазяїн. Щоб, бува, гірше не вийшло... Всі не підуть, побоятся...

Павло. Чого?

1-й хазяїн. Та щоб пан, як розгнівається, ще більше не прикрутив...

Павло. Не прикрутить. Годі! Урвалася панам нитка.

Дмитро та інші. Урвалася.

Павло. Урветься вона ще й більше. Стійте тільки горою за свої права, та гуртом, всією громадою, то ваше й буде зверху.

1-й хазяїн. Хто каже, Павло Платонович, громада - великий чоловік, та коли ж пан... Ось у цьому ж таки наказі, отутечки спочатку писар читав, що всяка, мов, душа повинуватися властям і воздавати поміщикові урок і дань... Як відберуть знову землю й волю...

Павло. Ех, ви, люде, люде темні! Як будете вівцями - одберуть, а не будете - самі відберете. Та хіба все те, що пишеться в царському указі, - то вже й правда? Хіба у вас власного розуму нема? А слухайте-но сюди, чуєте, що тут пишеться з самого початку? (Читає). "Было бы противно всякой справедливости пользоваться от помещиков, - чуєте, от помещиков, - землею й не нести за сие соответственной повинности". А я вас питаю: чия земля споконвіку була - поміщицька чи людська? Що вони, ті поміщики, з іншого тіста зліплені, чи що? Якщо їхні діди, даймо, на війні билися і за те землі одержали, то ваші хіба на печі лежали, а не вмирали на тому ж кривавому полі? За що ж тепер йому,

нетрудженому, тисяча десятин, а вам по чотири?

Хазяїни. Правда, правда...

Дмитро. Ех, Павло Платонович, слухати б вас!

Павло. І слухайте, й самі міркуйте. Отже, не пішли за десятий сніп, мусив пристати на ваше.

Всі. Та спасибі ж вам, спасибі, ви й напутили!

Павло. Слухайте ж далі... Скликайте сход... Та пам'ятайте, - для того щоб жалоба мала законність, треба мати дві третини голосів.

Всі. Так, так...

Павло. Тож дивіться! Щоб не підмогоричили в корчмі з панської намови...

Всі. Атож, атож!..

Павло. Ач що задумав, богобоязливий! Та не вскурає! [31] Відділить прогони. Глядіть ще й того, щоб шляхів не врізував, не заорював. Десять сажнів завширшки битий шлях...

Всі. Знаємо, знаємо.

Дмитро. Тільки ось що, Павло Платонович, напишіть ви вже нам самі жалобу. Ходімо до моєї хати.

Всі. Та вичитаєте нам усі закони.

Павло. Гаразд, ходім, поміркуємо. Пам'ятайте тільки добре мої слова: може, не ми, а діти наші чи внуки, а таки землю всю по правді поділять.

Всі. Дай боже, дай боже!

Павло. Ох, люде, люде! Все сподіваєтесь, - як бог дасть, то й у вікно подасть. Шкода! Самі дбайте та добрий розум майте...

Голоси. Та хіба ми що... аби хто почав...

Павло. Не такий страшний чорт, як його малюють. Є воля, буде й доля! Гуртом, кажуть люде, і батька бити добре...

Дмитро. Авжеж, віддячити батькові треба і за хліб, і за

---

[31] - Вскурати - зважитись.

сіль, і за добру ласку...

Всі. Правда, правда...

1-й хазяїн. Тихо; щось наче йде... чи не панський підглядач?

Дмитро. Ходім, Павло Платонович, ходім, люде добрі, до моєї хати.

Всі. Ходім! (Пішли).

Вихід IX

Михайло сам.

Михайло (виходить по стежці з гущавини, засмучений). Страшна нудьга: ні спати, ні читати не можу; серце щемить. Хочу робити що - руки опадають, хочу думати - думки розбігаються; тільки одна про Катрю й панує: куди я не піду, її образ слідкує за мною, лагідно сяє тихими очима, манить дитячою ухмілкою, тягне, порива мою душу, і я, як безнадійно слабкий, борюся, а чую, що й змагатися годі! Чи давно пак я почував себе велетнем, готовим і гори на плечі підняти? Давно здавалось мені, що нема такої сили на світі, котра б залякала мене, зупинила на моєму шляху? Що я хоч на які муки піду, а того світла народного не випущу з рук і ціле життя своє зложу на боротьбу за його? І що ж? Досить було дівочого погляду, шовкових брівок - і я вже розкис... Чи у нас, справді, за гріхи батьків наших, якісь ледачі, непотрібні нерви - чулі, м'які, а до загарту нездатні?

(Сіда на колоду й замислюється). А проте чому кохання вадить? Павло каже: "Кохання, власне, тільки щастя; але сила його така, що поглине інчі поривання". Чи не справдовується це й на мені? Не може бути: кохання мусить ще окрилити чоловіка. Мене не кохання гризе, а непевність, розрада. Коли я звірюсь, то чому з тим коханням не піти мені поруч? Тільки нерівня... по розуму, по розвитку; чи по-

розуміємось душею? А рід мій... прийшлося б навіки порвати... Та ще, чи й любить вона мене? Часом, правда, назустріч вона спалахне вогнем, потупить очі, і голосок тремтить... Та це, може, й од незвички з паничем розмовляти? Хто її зна. Чому не в'яснити всього - раз, та гаразд? Чого не зважусь я перерубати вузла сокирою? Або допитайсь, або тікай!

(Чути з-за млина пісню; Михайло схоплюється.)

Катря (за коном).

Тяжко, важко, а хто кого любить,
А ще тяжче, хто з ким розстається!

Михайло. Боже мій! Пісня ця рве серце! Це її голос, - вона тут! Куди вже мені тікати? Та я ж люблю її, кохаю цілим життям моїм; вона мені наймиліша, найлюбіша!.. Та я оддав би всі розкоші, всі утіхи на світі, аби з нею бачитись, аби дивитись на її зіроньки-оченята!

Вихід X

Михайло й Катря.

Катря (йде з того боку по мосту і зупиняється коло млина).

А ще тяжче, хто з ким розстається,
Ох, і муки-горя набереться!

Михайло (хутко йде через міст до млина). Ні, треба це покінчити: пан або пропав! (До Катрі). Катрусю, здорова була! (Подає руку).

Катря (аж затремтіла). Здрастуйте!

Михайло. Яку смутну пісню співала ти, аж за серце бере!

Катря. Так собі... Чого ви довго не були?

Михайло. Нездужалось. А що? Матері хіба гірше?

Катря. Ні, хвалити бога, матері краще... а так...

Михайло. Так ти і без матері згадала мене? Спасибі! (Бере її за руку).

Катря. Кого ж і згадувати? Я, може, і вдень і вночі молюсь за вашу ласку, за добрість.

Михайло. Спасибі; ти щира душа. Тільки не величай мене: всякий те зробить, а ще надто тому, хто дорогий йому, любий.

Катря. Ні, не всякий.

Михайло. Далєбі, всякий; більше для себе і робиш! (Придивляється). А чого ти так зблідла? Може, слаба?

Катря. Ні, нічого.

(Сідають під млином.)

А ви швидко звідсіль поїдете?

Михайло. Через місяць.

Катря. Так швидко уже!.. А там довго будете?

Михайло. Цілу зиму, аж до весни.

Катря. Господи, як довго! (Зітха).

Михайло. Певно, як вернуся уже, то застану тебе молодичею. Я чув, що ти, либонь, заміж виходиш?

Катря. Хто вам казав?

Михайло. Мати казала про Ковбаня, і Аннушка.

Катря (палко). Не вірте їм! Я заміж нжולי не піду.

Михайло. Чом?

Катря. За нелюба - зроду!

Михайло (радо). Хіба ти не любиш Дмитра?

(Катря мовчить.)

Ти мені вибач, Катрусю, що я про такі речі питаюсь; це з приязні тільки - вір мені!

Катря. Або що? Чого мені перед вами таїтись? Якби правда була, сказала б.

Михайло. Так ти ще нікого не кохала і не кохаєш?

Катря. Хто його зна...

Михайло (гладить обидві руки у Катрі). Слухай, Катре! Ти віриш усьому тому, що я говорю тобі? Не вважаєш мене за брехуна?

Катря. Що ви? Борони боже!

Михайло. Так і вір же, що я, поки на світі живу, не обманю тебе, що що б я не казав тобі - то від щирого серця, з душі! Знаєш... я люблю тебе... з кожним днем ти мені дорожча становишся...

Катря (спалахнула). Ви смієтесь...

Михайло. Нехай наді мною посміється так лихо! Серце моє, рибонько, зіронько ясна вечірня, чи любий я тобі хоч капелиночку?

(Катря потупилась з сорому.)

Скажи мені щирю правду: чи кохаєш ти мене, як парубка? Чи журишся так за мною, як я за тобою?

(Катря схиляється на груди до Михайла і починає ридати.)

Михайло. Катрусю, голуб'ятко моє, чого ти плачеш? Не вже моє кохання тебе образило?

Катря (схлипуючи). Ви такі... мені... я б не знаю що...

Михайло (цілує їй руки). Так ти любиш мене? Господи, яке щастя! Раю мій!

Катря (вирива руки). Що ви? Що ви? У мужички руки цілувати?!

Михайло. Ти - цариця моя, от що! За тебе, мою ясочку, все на світі віддам! Не плач же, усміхнися? Он бринять на оченьках сльози. (Голубить її і цілує то в одно око, то в друге).

(Катря обіймає його, хутко цілує, а далі, засоромившись, закриває вид рукавом.)

Михайло (гладить по голівці і цілує Катрю). Коли б ти знала, моя доле, яка обійма мене радість, яке огорта мене

щастя! Такого раювання і на тім світі немає, вір мені! Глянь, он місяць задивився на нас, зорі миготять радісно нашому щастю; а ніч аж притихла, притаїлася; прислухається заздрісно, як наші серденька б'ються укупі... б'ються і будуть битись, і ніхто, ніяка сила не розлучить їх!

(Катря крадькома цілує руку у Михайла; Михайло вириває і обніма її палко.)

Катря (боязко). А ви ж казали, що поїдете швидко?

Михайло. Так що ж? Тепер я сам не поїду без тебе: ти молода моя, заручена. Підеш за мене?

Катря (з жахом). Що ви? Цього зроду не буде!

Михайло. Як так?

Катря. Не буде, не буде! Що ви тільки кажете? Я й подумати не посмію: хто я? І мізинця вашого не стою!

Михайло (цілує її). Стоїш, перлино моя дорога! Більше мене варт!

Катря. Ні, ні! Не мені судилося таке щастя! Куди мені, бідній мужичці, бути дружиною вашою? Ні ступити, ні заговорити не вмію; ви взяли б собі камінь за плечі. І люде осміють, і бог скарає: паруються тільки рівні. Не за нас це сталося, не за нас і перестане!

Михайло. Не плещи, моя лебідочко, абичого; не плутай сюди бога! Перед ним усі рівні; він кожному дав серце, і у кожного воно одинаково б'ється. Ми з тобою підемо поруч чесно по новому шляху, і ти мені станеш не каменем, а товаришем-дружиною; я тебе всьому, всьому вчитиму; переложу в тебе знаття своє, свою душу, свої мрії - і засвітиться твій розум новим променем, і осяє мою душу тихим, радісним світом!

Катря. У мене серце з грудей трохи не вискочить, аж у очах темріє! Не можу я, бідна, і зрозуміти такого щастя,.. тільки аж мороз поза спиною йде, так страшно. Що оце ви задумали?

Михайло. Та як же інако я й думати міг? За кого ти мене маєш? Хіба, ти думаєш, я здатний би був занапастити твій вік молодий та й кинути на посміх?

Катря. Ні, я такого зроду і в думку не клала. Ви як батько рідний до мене були... я не знаю, як і шаную вас, і люблю... Господи, сказати не вмію! (Припада).

Михайло. А коли любиш, моє голуб'ятко, моє серденько, щастя моє, - то звірся на мене: дай мені свою рученьку, і нехай бог благословить нашу долю!

Катря. Я як п'яна: все в мене в голові коломутиться... Страшно тільки... не за себе: я б за вас душу свою оддала. А як через мене вам лихо, не доведи господи! Батько, матір, пани всі... Як мені і стати поруч з вами, сорому завдати? Лучче зараз умерти...

Михайло. Ти знову за своє. Та розумієш ти, дитино моя, що я без тебе жити не можу, дихати не можу... що мені без тебе один шлях - отуди, під лотоки!

Катря. А мені хіба ні?

Михайло. Так і не мучся ж, і не думай: так судилося, так йому й бути! Моя ти? Правда?

Катря (хова свій вид у Михайла на грудях). Аби ви тільки були щасливі!

Михайло (пригорта палко). Моя, моя! Перед оцим небом клянуся!

Вихід XI

Пашка, Катря, Михайло, Павло, Дмитро і другі.

Пашка (гука з-за млина). Катре! Катре, - гу!! Де ти захо-валася?

Михайло (сполохнувшись). Хтось кличе тебе; іде сюди... Прощай, моє сонце, до завтраго! Звірся на мене! (Обійма з притиском). Приходь! У садку краще: ніхто не мішатиме.

Не знаю, як і доживу до завтрашнього вечора... Прийдеш?

Катря (палко). Прийду, прийду, мій соколе, моя доле!

(Михайло хутко іде в гай, а з руїни вийшов Павло, з ним два хазяїни, останнім.)

Дмитро. Катря, як кам'яна, стоїть, не зводячи очей з того місця, куди зник Михайло.

Павло. Так так же і робіть.

1-й і 2-й хазяїни. Будемо, будемо, спасибі вам.

Павло. Прощавайте!

1-й і 2-й хазяїни.. Щастя вам, боже!

Павло іде в один бік, люде - у другий.

Пашка (підбігає). Катре! Ти осьде?

Катря (кидається до неї на шию). Парасю! Яка я щаслива!!

Дмитро, завваживши це слово, скам'янів на місці.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Картина 1

Глухе місце в лісі коло криниці; ранок.

Вихід I

Михайло сам.

Михайло (при рушниці; сидить на поваленому дереві). Не видно нікого, а переказував, щоб я конешне сюди, до криниці, вийшов. Що за таїна? Місяць тому назад Павло утік несподівано, навіть не попрощався ні з батьками, ні зі мною, - аж збентежило всіх. Одного листа тільки й одібрав; пише, щоб я не дивувався і не допитувався, бо так треба; де діло, мовляв, кличе, там і я! У дядька Олександра сидить тепер. (Виймає листа і пробігає). "Тут не таке болото;

гаразд би було й отаборитись. Суть людські душі, яким бракує тільки живущої води... Ми з паном Олександром балакаємо багато, радимось, міркуємо - може, до чогось і доміркуємось. Умовились з ним завести і спільну позичкову касу, і училище, а не забавку-школу, і больницю. Можна буде ще декого перетягти до цього куреня, щоб розтаборитись звідци. Приїзди сюди швидче; годі тобі там одгодовуватись да ласувати поезією: тут здоровіще". Золоте серце: сам нічого не має, а все про других дба! Скучив я за тобою дуже: давно не балакали, давно не було з ким одволжити своєї душі... Тільки, брате мій, друже мій, у мене тепер на самому споді душі завівся такий куточок раю, куди я тебе не пущу, про який і не признаюсь й не шепітну навіть... (Запалює цигарку і ляга, потягається). Мене аж одурманило щастя! Куди не гляну, все мені усміхається; на серці якась дивна музика; кожна жилка тремтить залассям [32] і втіхою... Отак би, не дбаючи про буденні справи, не ламаючи нічого, вік пити повну чашу поезії... Катрусю, моя зірко! Коли я упився твоєю красою, - ти ще миліща моєму серцеві! (Згодом). Яка тільки вона дитина душею; вся мов потонула в коханні, а соромиться його проявити, ховає первоцвіт жаги... Іноді таке простувате сплете щось, що знехотя засмієшся і поцілунком затушиш досаду; а то - дивує на мене мовчки, мов на бога. Треба б її вчити, освітити... так не до книжок тепер... після уже краще! От коли б тільки вона не мастила голови оливою чи смальцем; а то з щирості так налялозить для мене, що аж одгонить. Треба буде їй купити помади, та ще й гольдкрему до рук, бо порепані, жорсткі... І кілька раз просив її, щоб не вешталась по сонцю, бо засмалиться, - так ні! Правда, їй поки працювати треба... От оці каторжні, невладовані питання отруюють тільки щастя і встають якимись страшидлами!

---

[32] - Заласся -насолада, захоплення.

Вихід II

Михайло і Павло.

Павло (з-за кону). Агов! Де ти там?

Михайло (схоплюється). Павло? - Тут, тут!

Павло (виходить). Здоров, друже!

Михайло (кидається, обійма). Голубчику!.. Як же ти мене потішив несподівано! То несподівано кинув було утеком, а то... (Знов обніма). Спасибі, серце! Я такий радий тебе бачити; далебі, занудився. Ну, ходімо ж мерщі до нас...

Павло (перебива). Ні, до вас я не маю часу. Сідаймо тут та побалакаємо...

Михайло. Невже до нас і не зайдеш?

Павло. Кажу ж - і хвилини нема... До вельми тяжкого слабого хапаюсь...

(Кладе руку Михайлові на плече). Ну, як же ти ся маєш? Що наробив? Розцвівся, пишаєш красою, як майський крин душистий, прекрасний?

Михайло. Бачу, що й ти скучив за пасиком, на якому язика гостриш. (Цілує Павла).

Павло. Ні, без жартів; на тебе глянути, то й всяк постереже, що у твоїх очіх і ласощі, й радощі аж грають, - певно, їх повно на серці?

Михайло (трохи соромлячись). Журби не маю... тобі зрадів.

Павло. Справді? Чи не занадто уже буде для мене одного, признайся?

Михайло. Чому? (Потупив очі і почав крутити цигарку).

Павло (б'є його ласкаво по коліні). Ну, ну, нехай і так! Гарзд поки!.. Кланявся тобі дуже дядько твій, пан Олександр; ремствує, що ти не хочеш до його і в хату плюнути!

Михайло. Я сам би радніший; та, знаєш, рід у сварці, то й мені вихоплюватись раз по раз якось ніяково...

Павло. Так і у такій пустій справі рід твій стоїть на перепоні?

Михайло. Не то, що мені можуть заборонити з дядьком бачитися, - та я й не послухаюсь; а то, що якби наші бували, то малося б більше okazji...

Павло. Славний він, брате, чолов'яга; поневірявся на віку, бився з родом, з панами, а таки переміг, не дав чужої душі на поталу і спорудив своє чесне гніздо!

Михайло. Я дуже люблю і поважаю дядька.

Павло. І він тебе любить, та жалкує, що ти з твоїм чесним напрямком і таланом по багнищах валасаєшся... [33]

(Дивиться пильно йому у вічі). Слухай, я до тебе забіг по важному ділу, - скажеш правду? Не збрешеш?

Михайло (змішавшись). Що це за допит? Я - не брехун.

Павло. Не те... можна іноді в таке влізти... Скажи мені щиро, чи ти уже зайшов за край з Катрею?

Михайло (спалахнув). Відкіля ти взяв?

Павло. Чутка пройшла; та іначе й бути не могло: певні skutki! [34]

Михайло. Якісь падлюки плетуть, а ти за ними!

Павло. Ну, глянь у вічі, скажи щиро!

Михайло. Є такі речі, до котрих з голими руками не доторкуються...

Павло. Щоб не вразити дворянської совісті?

Михайло. Павло, лайся за все, за що хочеш; корени мене за ледарство, за панські звички; але не чіпай моєї честі, бо я за неї сам себе перерву, а глузувати не дам!

Павло. Я не чіпаю твоєї честі, а волаю до неї.

Михайло. У кожного є у серці своя святиня, у якій він не дасть другому полоскатись!

Павло. Бач, як ти бережеш свою святиню власну, а про

---

[33] - Валасатися - блукати, волочитися.

[34] - Skutki - наслідки (з польськ.).

чужу - байдуже? У Катрі хіба, по-твоєму, нема своєї святи-ні? А в їй уже полощеться ціле село!

Михайло. Не може бути, щоб хто смів! Це вигадки!

Павло. Та бачиш же, що аж до мене дійшло.

Михайло. Я заціплю їм писка усім, уріжу кожному язика!

Павло. Єсть на те один тільки спосіб.

Михайло. Знаю і повинчаюсь. А ти про мене думав як? Щоб я мою Катрусю дав жирюїдам на посміх? Не буде цього!

Павло. Як я про тебе думаю? Поки не зовсім іще погано, бо прийшов перебалакати; але все ж... ти закінчив... по-панськи... а як змагався й бундючився! Ет! Одним ви миром мазані: обтешетесь зверху тієї культурою, приберетесь у ідеальні химороди та й красуетесь; а дмухни тільки на вас, продряпай трішки, - то такі ж жирюїди у ґрунті!

Михайло. Павло! Ти не маєш жодного права так ображати мене: я тобі не дав на те приводу. Правда, я не таюся з коханням; я кохаю Катрю, і кохаю на ціле життя, чесно! Я не побоюся перед цілим світом сказати про кохання, назвати її моїм подружжям, - і назову, і повинчаюсь!

Павло. Гаразд. А коли це буде?

Михайло. Коли? Та незабаром... Треба уладнати діла, я з тобою хотів порадитись... Тільки ти був завжди проти шлюбів формальних?

Павло. Гай-гай! Куди стріляєш! Якраз до ладу приміряти сюди теорію рівноправних станів! А які ж тут права у цієї бідарки-рабині? Приймати од кожного, хто не схоче, - і ре-гіт, і глум, і зневагу, і бійку навіть, - так, бійку, бо по закону і в волості можуть одпарити! Дочекатись, щоб на смітнику косу обрізали та дьогтем голову вимазали! Піти попідтинню на знущення за куском хліба? Втопити з одчаю свою власну дитину та й зогнити в тюрязі? Ні, паничу, тут не до теорії, бо тут ставиться на пробу цілком людина, все життя

її: тут виходить - "котові смішки, а мишці слізки", та ще які? - не елегічні, а мужичі, криваві, після яких одна дорога - в ополонку!

Михайло. Правда, конечно тра повинчатись; та у мене і в думці другого не було!

Павло. Іначе - було б шельмовство! І без того у нашої селянської дівчини не густо тих прав, а зачепи її, то й остатні однімеш! Тоді її вся ота темна сила просто-таки задавить, - я вже й не кажу про власні муки розбитого серця! А може, ти думаєш, що у їх отого серця чортмає?

Михайло. За що ти печеш мене? За віщо картаєш? Я до тебе за порадою, а ти що не слово, то й наміряєш шпигнути. Стидно, брате!

Павло. Вибачай! Ти знаєш, як гірко у мене на душі, то й на язиці перга! [35] Ну, поговоримо ж любенько: треба повинчатись і найхутче, - це раз...

Михайло. Та як же його зразу укоськати моїх батьків? Трудна річ, тут треба поволі.

Павло. Що? Ти сподіваєшся ще на згоду з своїми?

Михайло. Атож!

Павло. Ха-ха-ха! От ушкварив! Та швидче в мене на доло-ні волосся виросте, ніж це станеться; і в думку собі не клади!

Михайло. Чого ти так думаєш? Тепер не ті часи, щоб вони мою волю захотіли в'язати, та й люблять, - не чужий же я?

Павло. Тим-то, що люблять, то й будуть рятувати тебе; це ж для них "бесчестие званню".

Михайло. А як я не схочу їхнього рятунку?

Павло. Проклянуть. Тут уже так і клади: прийдеться з родом поламати навіки!

Михайло. А далі що?

Павло. Жити своїми руками і завойовувати невпинною

---

[35] - Перга - квітковий гіркий пил, що його бджоли переносять разом з медом.

працею собі щастя.

Михайло. Трудне щастя...

Павло. Звісно, шлях терновий; треба з певними силами рушати в дорогу. Але я тебе на цьому шляху не покину, вір!

Михайло. Знаєш, і піп не повінча без согласія батьків...

Павло. Пусте! Ми вже про це балакали з дядьком твоїм; він домовить і попа!

Михайло. Правда, правда; тут єдиний дядько допоможе. Тільки почекай!

Павло. Що, страшно зразу одцуратися од панських розкош і придоб? [36]

Михайло. Не страшно, а безглуздо, не спробувавши броду, кидатись у воду. Коли все одно ламати, то чому не зробити проби? Ану ж переконаю їх і випрошу згоду? Батько мій чоловік простий і не надто уже лихий; мати драматургію нехай і зробить, але...

Павло. Тож-то, що але: відкриєш таїну та гвалту наробиш! Слухай мене: кинь оті проби, їдьмо мерщі з Катрею: адже над нею висить тяжкий меч!

Михайло. Як же його так зразу? Та от візьми, щоб поїхати повінчатись, упорядитись як-небудь треба грошей; то як же я обійдусь без батька?

Павло. Так-так, правда... дарма! У мене оце умерла тітка і по духовній одписала тисячу карбованців; вони там мені й прислані опекою. Візьми їх, серце!

Михайло. Спасибі, друже! Але остатніх твоїх грошей не візьму: коли я і чим їх віддам?

Павло. Не плети абичого, тут діло іде про чоловічу жизнь, а ти будеш у якісь гонори грати! Хіба лишень для того, аби крутить!

Михайло (чуло). Друже мій, Павле! Невже ти мене важиш за паршиве ледащо? Невже я буду здатен усе, що при-

дбав найкращого у своїй душі, закинути ласощі ради? Невже ти мені більше не ймеш віри? Чи ж я упав так низько, чи безповоротну підлость вчинив? Чого ти мене кривдиш - що я один раз хочу побалакати з батьком за неї?.. Таж я серце своє готовий оддати за Катрю...

Павло. Угамуйся, друже! Вибач мені: може, справді у мою голову одне погане лізе? (Пригорта його). Тільки слухай, коли уже наважився з старими побалакати, то не одсовуй справи! Бо, не дай боже, дійде чутка до двору, то сьак чи так, - а замордують твою милу.

Михайло. Я сьогодні конешне перебалакаю, а там, як не в лад, то я мерщі - до вас.

Павло. Ну, як знаєш; тільки поведься, як твоє серце прокаже, та не бари діла! Я ще з тиждень пробуду в цих краях у дядька. У його й гроші твої лежатимуть.

Михайло. Не вимагай мене, серце, за гроші: вони тобі знадобляться на чорний день.

Павло (устає). Ти знов своє? Твоє діло та Катрине і є той чорний день: мені ваше діло дороге; то не смій мені й писнути, бо, їй-богу, ще поб'ю!

(Михайло, усміхаючись, обніма Павла.)

А мені на чорта вони, оті гроші! Поки оці мозольні руки не одсохли, - працюватимуть; та чи багато мені й треба!.. На діло - друга річ, а для мене самого...

Михайло. Поки самого, а - усміхнеться доля, то й власного щастя заманеться...

Павло. Кому, нам? Гай-гай! Не на те пішли! Нам, лихом битим боякам, не про своє щастя дбати! Наша доля, Михайло, може, десь у тумані гойдається на гілці... Ну, прощай! Не дбай же тільки про себе самого, а пам'ятай, що в твоїх руках чужа життя! (Хутко обніма і виходить).

Михайло проводжа.

Вихід III

Михайло сам; вертається з рушницею.

Михайло. От тобі і щастя! Швидко минув чарівний сон: розбуркав Павло грубо, жорстоко, - і сувора доля, з турботами, з нуждою та скрутою, грізно стала перед очима... (Бере рушницю, опирається на неї). Але Павло правду казав: страшно за мою зірочку! Треба рішатись батьку сказати. Тільки як його підійти? Язик не повернеться. Коли б як наздогад; або призвичаїти потроху до цієї думки... А може, матері перше сказати, попросити? Просто голова туманіє... А треба, треба! (Замислившись, іде).

Декорація хутко міняється.

Картина 2

Дворище Дзвонарихи. Направо хата, збоку сінешні двері; за хатою садок. Ліворуч - тин і причілок другої хати, Дмитра Ковбаня. Просто - повітка й ворота; за ними йде вулиця. По той бік мріють городи, а над заленочком садків здаля сяє хрест і баня церковна. Вечір. Спочатку ясно, а під кінець сонце заходить і сутеніє потроху.

Вихід I

Дзвонариха стара і Катря.

Дзвонариха (виходить, обпершись на Катрю, і сіда на призьбі). Ху-ху! (Оддихує). Хвалити милосердного бога, і не гадала, і не сподівалася уже більше бачити ясне сонечко, небо святе, а господь і привів.

Катря. Я така рада, така рада!

Дзвонариха. І я рада, доню: раз за тебе, а друге, що мені дано ще пільги спокутувати гріхи мої. (Позирає кругом).

Як же славно тут дихати свіжим повітрям; дух який іде з садочка: гвоздиками, любистком, пахне... Дихала б і не надихалась!..

Катря. Дасть бог, мамо, швидко одужаєте тепер: я вже так молилась, на часточку подавала. Сьогодні і паніматка в церкві питались про вас і проскурку ото дали.

Дзвонариха. Спасибі їй, що згадала; як одужаю, то й я одслужу їй чим-небудь. А от, доню, чим оддячимо лікареві та паничеві, отим спасенним душам?!

Катря. Молитвою хіба однією.

Дзвонариха. Без їхньої добрості пропала б я... А що з тобою, сиротою, було б, - то й подумати страшно! Що вже лікар добрий, а що панич Михайло, - то такого й не бачила: щодня навідував. Тебе от читати довчив. Не знаю, у кого й удалася ота дитина? Хіба в дядька?

Катря. У якого, мамо?

Дзвонариха. У пана Олександра, брата нашого пана. Наші пани з ним у сварці з того часу ще, як він оженився з простою дівчиною, кріпачкою.

Катря. Як? З простою?

Дзвонариха. Еге, з Мотрею Пальоною.

Катря. Хіба бува, що пани беруть селянок?

Дзвонариха. Рідко, але трапляється.

Катря. Ну, а покійні старі пани? Дозволили?

Дзвонариха. Прокляли були. Стара пані трохи не вмерла; по лікарів аж до Києва посилали... Уже перед смертю тільки помирилися, та й то сестра Анна Дмитровна перепросила уже, а наш то ще наговорював на брата, приску [37] підсипав, і до сього часу зашморгом дивиться, а надто наша пані: не дозволю, каже, мужичці переступити порога свого!

Катря. Так наші пани такі немилосердні? Господи!

Дзвонариха. А ти ж думала?

Катря. Лихо тяжке!

Дзвонариха. А тобі що?

Катря. Так... (Зітхає). А як же пан Олександр живе?

Дзвонариха. Нічого... Чула, - гаразд! Тільки все-таки йому тяжко: пани одцурались, одкинулись...

Катря. Так-так, - одцураються... всі одцураються... що мужичку ввів до панського роду!.. Бідний він! (Зітха і сидить мовчкщ перебираючи кісниками).

Дзвонариха (оглядає дворище кругом). А в тебе порядок у дворі, по-хазяйськи, по-хазяйськи, дитино! (Цілує її). От якби покійний батько побачив тепер тебе, радувався б, боже як! Не привів господь, а любив він тебе страх як! Ти пам'ятаєш батька?

Катря. Пам'ятаю: вуса були сиві, довгі; співали в церкві, мене з собою брали. Навіть на одчитування до мерців ходила була з татом. Спочатку боялася покійників, а далі привикла... Я й тепера їх не боюсь!

Дзвонариха. Живі, доню, страшніші! Тепер у мене тільки й думки, тільки й молитви, щоб тебе оддати до рук щирої, чесної людини, одружити! Привів би бог побачити дитину свою щасливою, порадуватись на неї, то тоді й очі закрити безпешно.

Катря. Мамо, годі про це! Не кину я вас, аби ви мене не кинули!

Дзвонариха. То вже божя воля.

Катря. Ні, я не про смерть кажу, одведи господи...

Дзвонариха. А про що ж?

Катря. Так, про всякі пригоди.

Дзвонариха (цілує її). Сумна ти чогось: все зі мною та зі мною, то й занудилась; не знать що в голову лізе. Ти б пішла до подружок абощо... а то подивись, як ти змарніла, мов зів'яла...

Катря (з сльозами прилада до матері). Зів'яла, мамо!

Дзвонариха. Дитино моя люба! Що з тобою?

Катря (утира хутко сльози). Нічого, мамо... вас шкода!

Дзвонариха. Голубко моя! Чого ж ти за мною так побиваєшся? Час і про себе думати...

Катря. Цитьте, мамо! Он Дмитро сюди йде!

Дзвонариха. А, Дмитро? Моторний, доню, хлопець, хорошого роду і до нас, сиріт, лине, бо й сам сирота...

Вихід II

Ті ж і Дмитро.

Дмитро. Здорові були, мамо, з неділею! Уже й з хати ви-йшли? Здрастуй, Катре!

Катря. Здрастуй!

Дзвонариха. Слава богу, Дмитре, дибаю потроху; уже час і за діло братися.

(Катря одходить і почина дещо прибирати; здійма глечики з тину і зносить до хати тощо.)

Дмитро. Де ж вам трудити себе? Спочивайте!

Дзвонариха. І то вже належалася; заїла багато чужої праці. От і ти, - не знаю, чим уже й одслужу, - оплів, охаїв наш дворик і всім нам, сиротам, допомагаєш.

Дмитро. Яка там поміч? Не варт про те й говорити. Зайвий був час, а руки не куповані.

Дзвонариха. Хоч і не куповані, так здалися б на своє діло, а не на чуже.

Дмитро. Не яке воно й чуже! Мені, може, ваша сорочка ближче до тіла, ніж своя. Що я? Один собі, як палець, - бурлака, та й годі! Багато мені треба? Заробив що чи де заробив - не велика журба. А от вам - друге діло: ви слабі, а Катря молода; і коло вас, і коло господарства сама побивається... Як же не пособити? Такій молодій дівчині і надірвати-

ся можна! Я ж не скотина яка нечувствевна!

Дзвонариха. Нехай уже тобі за твою добрість господь оддячить!

Дмитро. Мені, може, - коли ви оце слабі були, - серце шарпалось, як гляну було на Катрю, що вона як тінь яка ходить! Я б, може, радніший був свої руки підложити, а не те що зробити яку мализну...

Дзвонариха. Та бачу, бачу, козаче, що тобі дочки жалкіше, ніж старої...

Дмитро. Ні, крий боже! І вас я вважаю за матір: рідних пак не згадаю ні батька, ні матері. Чоловік ваш покійний, царство йому небесне, виховав мене, зберіг сироті і батьківщину, і хату, наставив мене самого добрим хазяїном, до пуття довів, - так як же мені не любити вас? З Катрею зросли ми укупі...

Катря (надходить). Я, мамо, розпалю у комині, кулешика вам зварю на вечерю.

Дзвонариха. Не треба, доню. (Гладить по голові її). Славно у мене, Дмитре, дочка: і хороша, і моторна, і упадлива.

Дмитро. Що й казати? Нема, може, в світі за Катрю!

Катря (гірко). Не хваліть, мамо!

Дзвонариха. Запишаєшся? А тебе таки справді, кралечко, гедзь з одного боку напав.

Катря (перебиваючи). Он дивіться, як сонце сідає червоно; певно, вітер буде на завтра. Треба буде однести до млина мірочки зо дві пшениці, бо в нас уже борошна обмаль.

Дмитро. Я завтра зайду й однесу.

Дзвонариха. Та то борошно борошном, а ти таки...

Катря (хутко). Мамо, цитьте! (Прислухається). Хтось іде до нас; може, лікар?

(Біжить з тривогою; дивиться за ворота).

Дзвонариха. Може, справді. Він того тижня заїздив, то обіцявся, що ще заверне.

Дмитро. Та тепер уже ви, хвала богу, одужали, то чого б і ходити йому чи паничеві?

Дзвонариха. Та лікаря уже більш місяця і в селі нема.

Дмитро. А паничеві б чого? Хіба й він лікар?

Дзвонариха. Не знаю; тільки така вже добряча душа, що й господи! Що божого дня трудився!

Дмитро. Себто вас жалувал так?

Дзвонариха. Господь його святий зна, - чи у його вже таке серце, чи ми заслужили ласки у бога?

Дмитро (зітхнувши). Може.

Катря (вертаючись). Ні, то не він; хтось у хустці. Позношу лишень я на ніч полотна в комору.

Дмитро (ідучи за Катрею). Я тобі поможу.

Катря. Та я й сама зберу - не важкі. (Іде до тину і збирає полотно, що на йому розвішане).

Дмитро (підходячи до тину). Катрусю! Я хотів би з тобою побалакати...

Катря. Об чім? (Потупилась).

Дмитро (мне шапку). Сама знаєш, об чім... тільки й думки, тільки й гадки!

Дзвонариха. Піду вже я: і пізно, та й молодята нехай собі поговорять! (Вголос). Дмитре, синку! Проведи вже мене до хати: нагулялася.

Дмитро. Зараз, мамо!

Пішли.

Вихід III

Катря сама.

Катря. Боже мій! У які тенета я вплуталась - і думок не зберу. Чого ти раділо, дурне серце? Не бути сьому, не допустять пани! І Михайла уже третій день немає; то було й вечора не пропустить, а на цім тижні тільки раз ускочив на

час, та й на досі... Може, не вільно... Тільки як же мені нудно без тебе, як нудно! А тут ще Дмитро! Пристає з словом, що я йому перше дала... любить... а я... Ну, що йому казати? Водити парубка, та ще такого, - гріх! Правду сказати? Та чи язик же у мене повернеться? До матері ще дійде... хоч би од цього хранив господь!

Степанида (за ворітьми). На! З'їж!

Катря (здригнувшись). Хто це? Степанида?

Вихід IV

Степанида і Катря.

Степанида (ввіходить п'яненька). Що ж, що я була панською любовницею? Не по своїй волі, дрантя, чуєш? Не по своїй волі!.. А ти - по своїй, повіє!.. Дівуєш? І я навчуся по сьомій дитині так дівувати! Чия б казала, а твоя б мовчала! Яка я п'яниця? Випила, ну - випила на свої, а не на крадені, злодюго, чуєш?

Катря. Тітко, кого це ви так лаєте?

Степанида. А ту шелихвістку бісову, покоївку панину, Аннушку. Вродила мама, що не прийме й яма! Розпустить плахіття, бендерська чума, та й зачіпа! Я тебе зачеплю! Я тебе як візьму на зуби, то ти й носа до нашого кутка не покажеш!

Катря. Охота вам, тітко.

Степанида. Така, серце, охота, що як нема з ким полаятись, то й їсти не буду. Оце я її, шльондру, аж до самісінького двору проводжала; шпетила вже, шпетила на всю губу! Почухаються і батько її, і дядько, і тітка, і дядина! Е! Мене не чіпай: я й сама зачеплю! Уже так налаялась, так налаялась всмак, що аж на серці полегшало; зайшла до шинку та й випила...

Катря. Та бачу, бачу.

Степанида. Що ж, Катре? На свої, на зароблені...

Катря. Та й на свої не гаразд пити.

Степанида. Розкажи своєму батькові, голубко моя... Тільки тепер і мого!

(Співа й пританцьовує).

Коли б мені, господи,
Неділі діждати!

Сюди, туди, он куди -
Неділі діждати!

То й пішла б я
До роду гуляти!

Сюди, туди он куди -
До роду гуляти!

Там мене будуть
Часто частувати!

Сюди, туди, он куди -
Часто частувати!

Катря. Та вже ж, хвалити бога, неділі діждались, начастувалися..

Степанида. О?! Уже?! Моя перепілочко! (Приспівує).

А в перепілки та головка болить;
Тут була, тут, перепілочка,
Тут була, тут, сизопірочкаї!

Я тебе дуже, Катрусю, люблю... така ти в мене хороша...

дай поцілую... от шкода тільки, що горілки не п'єш!

Катря. Недоставало!

Степанида. Дай поцілую... а та, панська помийниця, каже, що я Катрю з паничем звела... похваляється покрити...

Катря. Що ви кажете?

Степанида. Похваляйся, похваляйся, повіє! Думаєш, що так на твоїх панів і поласились?.. А, нехай вони тобі виздиhaють!.. Та в нас і кращі є!!

Катря. Господи! За що вона обносить мене?

Степанида (недочува). Та у нас така парочка! Ось ми спаруємо... і мати казала, що весілля швидко... Ух, коли б швидче! От уджигну вже та брязну підківками!.. (Пританцює).

Унадився журавель, журавель
До бабиних конопель, конопель:
Таки, таки дибле,
Конопельки щипле!
А я ж тому журавлю, журавлю...

Ходім-бо, Катрусю, до шинку!

Катря (недочува, стоїть мов кам'яна). Обносять... настау-пає вже...

Степанида (весело). Коли не хочеш, то я й сама піду. Трай-на-на-на! Трай-на-на-на!! Трай-на!! (Іде за ворота, хитається; трохи не впала).

Очеретом качки гнала,
Спіткнулася та й упала...

(Іде, співаючи).

Вихід V

Катря сама.

Катря (ламаючи руки). Ну, дівко! Надівувалася? Наступає вже кара людська, невпросима, невмолима... От і заховалась! Не приспало, моє кохання, ти лиха: підкралося воно, та аж серце, мов на ножі, кипить! Михайло! Голубе мій! Скруто моя! За тебе мені і страждати не тяжко... все оддала, то що мені люде? От матір тільки... Ох, і не знаю, що з мамою буде, як дійде... а неминуче дійде: вже коли Степанида на губу взяла, - все село знатиме! (Зложивши руки, стоїть замислена).

Вихід VI

Катря і Дмитро.

Дмитро (підходить тихо; Катря не чує). Катре!

Катря (здригнувшись). Га? Що? Як ти мене злякав.

Дмитро. Коли ж сватів присилати до матері?

Катря (сплеснула руками). Уже? Ой лелечко! Насядуть же тепер! Невже й ти на мене?

Дмитро. Як на тебе? Хіба ж ти не подала мені слова?

Катря. Ох, нудьго моя! Коли ти любиш мене хоч капелиночку, то пошануй: бачиш, яка я? Мені не шлюб у голові... заміж я не піду.

Дмитро. Що з тобою? Скажи мені щиро!

Катря. Не знаю... Ти б посватав краще Пашку; вона тобі такою вірною дружиною буде, так тебе любить!

Дмитро. Чужого віку заїдати не хочу! Ех, Катре, Катре! Не любиш ти тепер мене, - от що! То було стрінеш, аж у очіх сонечко; щебечеш не нащебечешся, воркочеш не наворкочешся! А тепер ти й не дивишся, ухиляєшся зо мною і словом одним на самоті перекинутись... Запропастила ти

мою голову!

Катря. Дмитре! Пожалюсь наді мною! Я тебе, як брата, люблю; мені так тебе шкода... Тільки я не знаю, що зі мною сталось?

Дмитро. А я знаю! Кажи прямо, бий одразу - легше буде!

Катря. Не муч мене!

Дмитро. Знаю я, хто розлучник мій, хто наступив мені ногою на горло! Ти в панича закохалась; він тебе звів!

Катря. Дмитре! Бога ради! Мене не зводив Михайло!

Дмитро. Він, він - і не кажи! Не обманюй мене!!

Катря. У мене сили нема тебе обманювати... Що ж? Я люблю Михайла... тільки не він... сама винна...

Дмитро (ухопившись за серце), О-о! Спасибі хоч за правду... і хотілось її, і надія якась ще тліла... а тепер уже край!

Катря. Дмитре, прости мене! Не моя сила... так судилося!

Дмитро. Не твоя, нещасна, - так! Але на кого ти мене проміняла? Чи буде ж він тебе так кохати, як я? Чи буде з тебе очей не зводити, перед тобою стежку промітати? Навіщо ти йому, отому паничеві, здалася? На ласощі, на жарт, а потім на покидьку!

Катря. Цить! Цього не буде: не звір же він?!

Дмитро. Буде, пом'янеш моє слово!.. Вони такі! Увесь світ би зажерли, - та й то не вдовольнять своїх тельбухів! Мало їм, розбещеним, тієї втіхи на світі, ще зазіхають і на нас, старців, однімають остатню радість, остатнє щастя!

Катря (з криком). Не добивай мене! Я й так уже підбита! Не може цього бути, не може! Нема ж такого ката на світі, щоб завдав такі муки! Адже краще задавити власними руками!! За віщо ж би так насміятись?

Дмитро (обніма Катрю). Дитино моя, надіє моя! Рад би я тебе розважити, та... язик не повертається! Чи тебе чарами приворожено, чи тобі пиття надано? Задля чого, задля кого ти мене сиротою кидаєш? Тільки ж і жив тобою змалку,

тільки ж і бився з злиднями, аби загорювати того щастя, і от тепер, допливши берега, мушу топитись...

Катря (ридаючи, обніма Дмитра). Що ж мені робити? Збожеволіла я!

Дмитро (боязко). Катре!.. Може б, забула ти... перемогла себе... може б, вернулося...

Катря. Ні, Дмитре! Несила моя...

Дмитро. Значить, годі! Ну, що ж - радощів не зазнали, з лихом - приятелі... горювати - не привчатися! Та що про мене?.. Хоч би ти була щасливою!

Катря. Де вже? Кругом таке лихо... Хоч би ти зненавидів мене - легше було б!

Дмитро. За що? Чим же ти винна? Така вже моя доля щербата: кого б'є, то вже не милує!

Катря. Коли б ти вийняв моє серце та розкраяв надвоє!

Дмитро. І, вже! Дай боже... щоб хоч тобі щастя, то хай уже тішиться ворог мій... а мені (махнув рукою) - утоплю десь своє горе!.. Але ж як він насміється над тобою, як потопче красу твою, кине тебе на зневагу, на горе, - то не сховається він від мене ніде: на краю світа знайду його, зо дна моря винесу, з-під землі викопаю... І тоді вже з паничем побалакаю!

Катря (хапа за руки Дмитра). Що ти задумав, Дмитре?!

Дмитро. Не бійся... поки не кине... Ну, прощай! Напився вже я радощів! (Обніма Катрю). Прощай! А!! Не мені, злидennому, - щастя! (Утира сльозу). Бувай вже ти щаслива!(Іде).

Катря. Дмитре! Не побивайся!!

Дмитро. Пропадай усе!!

(Іде хутко).

Катря, ламаючи руки, біжить до воріт і схиляється до них, від несили.

Вихід VII

Катря і Михайло.

Михайло (тихо крадеться з садочка). Катре! Катре!

Катря (уздівши його, несамовито кинулась на груди).
Ай!!

Михайло (обніма). Не кричи, серце, так, бо почують!

Катря. Зраділа!.. Боже як! Третій вечір не бачила.

Михайло. Ну, все ж обачніше треба.

Катря. Не буду, не буду, любий мій, хороший; тільки не сердься!

Михайло. На тебе трудно й сердитись. (Цілує).

Катря (обніма). Господи, як я рада! Нічого й не тямлю...
Чого ти вчора й позавчора не був?

Михайло. Не можна ж мені щодня ходити, щоб не завважили... Я все, знаєш, вибираю годину, щоб з моїми батьками про тебе побалакати...

Катря. Господи, що то буде?

Михайло. Й сам не знаю... трудно то, трудно; якось усе це випада...

Катря (зітха). Ох! Не випада... і не випаде!

Михайло. Не сумуй, зірко: ми таки свого діждемось... Зразу, звичайно, ніяково; треба здалеку зайти, наздогад закинути... Я, може, через маму...

Катря. Ой ні, ні! Пані такі страшні, сердиті... вони з'їдять мене!

Михайло. От, вигадай! Чого ти всього боїшся?

Катря. Боюсь, голубе, і душі у мене нема!

Михайло (пригорта і лащить Катрю). Дурна ти! Дурнюня! Ну, не морщи ж своїх брівочок, не затемрюй оченят! Глянь на мене любо, та обійми палко, та пригорнися шпарко!

(Катря через силу усміхнулась і поцілувала.)

Михайло. Не так, не так, а отак! (Обніма). Ходім звідси, щоб хто не здибав.

Катря (журно), І-і, вже! Нема чого й критись...

Михайло (звонтпивши). Як нема чого?

Катря. Уже швидко по всьому селу роздзвонять, рознесуть... Степанида оце була, каже - Аннушка похваляється... плеще на мене...

Михайло. От каторжна! Я їй утну язика!

Катря. Не втнеш, ще більше здратуєш! Де вже там те шило в мішку утаїти! Пізно.

Михайло. Ти жалкуєш?

Катря. Борони боже! Своєю волею покохала, - аж згоріла у тім коханні! Все без жалю віддала тобі; за тебе і муки прийму... Не зраджуй тільки мене, соколе мій, доле моя! (Припада до Михайла).

Михайло (цілує). Що тобі завжди в голову лізе, моя дурнесенька ?

Катря. Правда, цього не буде? Цього не може бути?.. То мене тільки лякав Дмитро? Правда? (Припада до Михайла).

Михайло. Як Дмитро! І він сюди лізе?

Катря. Він нещасний, бідний... я його скривдила... сватався... так його шкода: занапастила!..

Михайло. Слухай, Катре, не муч мене! Щоб я більше не чув про Дмитра! Не поминай мені про його! Тут прийдеш до тебе порозкошувати душею, упитись коханням, - а ти мені вкинеш приску за пазуху.

Катря. Що ж я зробила, що сказала? У самої пекло... Тільки що був... трохи на себе рук не зняв... похвалявся на тебе...

Михайло. Недоставало ще! Швидко сюди без конвою й ходить не можна буде...

Катря. Ні, ні, то він з одчаю! Він не зачепить...

Михайло. Розв'яжись з ним; не пускай його до хати!

Катря. Він і без того більше не прийде: я йому при-
зналась.

Михайло. Розумна! Сама пускаєш славу?

Катря. Пущена вона уже; не вдержиш! Та що мені до сла-
ви, аби ти при мені... От тільки за матір боюсь, як дійде - не
переживуть вони!

Михайло. Правда, за матір - погано.

Катря. Що мені робити, порадь, мій собою?

Михайло. Хіба, може б, тебе одвезти до дядька на хутір?

Катря. Як, щоб я маму кинула?

Михайло. Ну, то вдвох?

Катря. Ні, ні! Як таке їй і сказати! Вона б швидче на себе
руки зняла, ніж пішла б на публіку! [38]

Михайло. Слухай, серце! Я поговорю з твоєю матір'ю,
присягнув їй за тебе, - то вона й заспокоїться; лучче ж од
нас правду почути, ніж од других...

Катря (сумне і чуло). І не знаю вже й як... аж серце окипа
крів'ю, як подумаю! Любила ж мене, цілий вік поневіря-
лась за мене...

Михайло. Та угамуйся, не забігай лиха! От, може, і в мене
з старими швидко владнається справа, то тоді безпешно!
Прийде день - потурбуємось, а нічка - наша!

Катря (ламаючи руки). Коли б мені мами не вбити!
Царице небесна, зглянься хоч ти!

Михайло. Годі-бо, Катре! Ходім у садок: час гине...

Катря безнадійно сплеснула руками.

Завіса тихо спада

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Широкий рундук з ганком у панському будинку. Навкруг квітки, клумби, луговина; далі - розкішний садок. Вікна деякі одчинені на рундук; на рундуці - стіл, самовар з прича-ндалами, кріселка. Вечір.

Вихід I

Харлампій, а далі Аннушка.

Харлампій (ставить на стіл чайні причадали; потім підміта). Ач, знов накидали цигарок! Що я їх ненавиджу! Нема, хвалити бога, отого кудлая, - так жиди; а ти за ними прибирай! Тьху! Чистое наказаніє! Хіба це моя обов'язаність підмітати, примірно сказать, всяку погань? Це козачків діло, чи там служок яких, а не моє; моє діло за ними доглядать та давать запотилишників... А от, Харлампіє Григоровичу, довелося і вам щітку до рук узяти та підмітати собственно підлоги! Ох-ох-ох! (Спирається на щітку). Не ті теперечки часи, доложу вам, - сумнительні! Гай-гай! Де те вельможне панство дівалося? І знаку нема, мов корова язиком злизала! Тепер, приміром кажучи, мужику волю дали, ну й посіда, або ще - жидова та! Ну, які вони пани? Харкнув та ногою розтер, та й уже. Сказано - одно боже попущеніє, скусительство! Наші теж, дивись, незабаром у пазурах того Шльоми опиняться... А через кого все прахом іде? Через нашу паню: як прибилася сюди, зараз завела нові моди, - покойовок, лакеїв... Ми вже, значить, стали невгодні, неодуковані! А сама повіялась по Києвах та по Варшавах; понавозила губарнорів отих - по дві пари держала... їй-богу! Ну і додержалась! (Підходить до столу, поправляє масло, сметану, сухарі й цукерки). Такі завели заведенія за приводом отого кудлая, що, на моє мнительство, - кінець

світа: з ким тільки кумпанію водять? Тьпху! - та й годі! Тепер, приміром кажучи, наш панич, дворянин, з мужвою воловодиться, на вулицю ходить... Страмовище одно! Не зна того, як в старовину... От хоч би, значить, нащот женського полу - як було благородно, прекрасно! Звелили кого привели... та й кінець... І делікатно, і поштительно! А тепер?.. Ех, гріхи наші, гріхи! Отаким шелихвісткам, як ота Аннушка, припоручають тепер до рук панське добро! Господиня, значиться! Так би й зацідив! (Дивиться у кухлик). А сметанка яка? Хіба така при покойному панові була? Хоч ножа стромляй! А то! (Нахильцем п'є).

Аннушка (зазира в одчинене вікно). Чаго ви до сьох пор самовара не даєтьо? Бариня сердяться!

Харлампій. Ти ще мені, смердюча, приказувати будеш? Геть, поки ціла!

Аннушка. Што ви себе воображеніє взяли! Скажите, пожалуysta! А зливки для чого випили?

Харлампій. Хто випив?

Аннушка. Нехто!

Харлампій. Хто випив? (Наступає).

Аннушка. Хтокало!

Харлампій (яро). Бачила?

Аннушка. От тільки троньте, я такого шкандаля зделаю!

Харлампій. Так ти бачила?

Аннушка. Аж вуси все у зливках; гляньте! (Одступає до дверей).

Харлампій (змішавшись, утира рукавом). У-у! Смалена! Киш мені звідціля! (Іде в двері).

Аннушка (тіка на рундук). Ругателі!! Будете знать! Постойте, я вас всех на чистую воду! - І ви, паничу Михайло Іванович, почешетесь! У мене письмо од дядиньки: я його викрала... Будет і бариня знати! Проміняли мене на ту шльондру, - і я ж потешусь! Попануєш! Попануєш! Ух, печу-

ть мене всі, та й я ж попеку!! (Побачивши паню з Михайлом, іде далі).

Вихід II

Анна Петрівна і Михайло.

Анна Петрівна виходить разом з Михайлом з парку, у неї в руках картонка.

Анна Петрівна. И не думай отнекиваться. В сенате серьезное дело; все наше состояние на волоске. Коли батько говорит, что нужно ехать, то уж верно нужно.

Михайло. Та я в ділах не знаюся!

Анна Петрівна. Ну, ну, не рисуйся! Сам дядя приглашает, - научит!.. А кузину разве можно упустить: красавица, *chic supreme, bon genre!* [39] Потом дядя: шансы-то какие! Ведь это черт знает где можно очутиться! Я бы тогда переехала к вам в Петербург, освежилась бы хоть немного...

Михайло (з досадою). Що вам за охота, мамо, зараз мене сватать? Та ще й вибираєте таких, що тільки плечима здвигнеш! Я з вами хотів би побалакати...

Анна Петрівна. Оставь, во-первых, свою хохлащину! Надоела...

Михайло. Дуже швидко.

Анна Петрівна. это уж мое дело... Ты пойми, что дядя сам намекает в письме...

Михайло. Та яке ж мені діло до його превосходительства...

Анна Петрівна. Что?.. От такой блестящей карьеры отказываешься? Да ты в уме ли?

Михайло. Мамо, я хотів би побалакати...

Анна Петрівна. Отстань с твоим балаканьем! Вы меня уморить хотите? Воспитывала, нежила, холила, чтоб хоть

---

[39] - Найвищий шик, гарний тон (франц.).

иметь утешение, видеть сина в блеске, гордиться им... и вот благодарность родителям - за их любовь, за то, что не жалели для вас ни здоровья, ни средств, потворствовали даже всяким прихотям хохлацким! Вот и утешение!

Михайло. Мама! Да выслушайте же меня!

Анна Петрівна. Оставь!! Твои вечные противоречия положат меня в могилу... Я женщина слабонервная, чувствительная; у меня уже начинается тик... Я знаю, откуда вся порча: ты заразился идеями этого пария! [40]

Михайло. Не браните же мне хоть в глаза человека, который мне дорог!

Анна Петрівна. Дорог? Для вас всякая дрянь дороже матери!! Вы свою мать родную готовы променять на всякую сволочь! Молчите!.. Уж скоро добьете!

(Іде хутко на рундук).

Вихід III

Михайло сам.

Михайло. Ну й добалакався! Два місяці чекав случаю, годив, думав натрапити на щасливу хвилину, коли матір весела, - от тобі й натрапив! З нею, значить, - годі: цей проклятий дядьків лист усе попсував... Хіба до батька удатись? Просто і думок не зберу... у такі нетрі та болота зайшов, що з кожним кроком тільки грузнеш більше та глибше.

Вихід IV

Михайло і Пашка.

Пашка (тихо підкрадаючись). То ви, Михайло Івановичу?

Михайло. Пашка! Чого ти?

Пашка. Вийдіть зараз до млина: там Катря дожидається.

---

[40] - Парія - безправний, зневажений.

Михайло. А що там?

Пашка. Як що? Цілий тиждень не бачили її, та й жалощів нема? Ви ж би подивились, що там у неї дома коїться. Мати знов занедужала; та то ще й слава богу: хоч не чує, що по селу дзвонять! І без того догадується вже, картає...

Михайло. А мені хіба легче? Он зараз з матір'ю мав яку бучу!

Пашка. Хіба довідались?

Михайло. Та ще ні... я ж оце збирався поговорити з мамою, попрохати... а тут до Петербурга притьмом кажуть їхати: пильне діло.

Пашка. Нещасна Катря! Невже ви її так кинете?

Михайло. Хто ж тобі каже, що кину? Я ж за неї і розпинаюсь тут!

Пашка. Хоч би ж навідували її, а то все рідче та рідче почали ходити, мов цураєтесь! Вона ж такі за вас муки прийма - господи! Мов з хреста знята!

Михайло. А ти думаєш, мені легко? Тут і дома не знаєш на яку й ступить, - і так і сяк підходиш, щоб прихилити своїх... і такі й сякі думки не дають спокою; а там прибіжиш до неї, щоб одвести хоч трохи душу, а вона зітхає, часом плаче... Така нудьга візьме, що й на світ би не дивився!

Пашка. Диво, що плаче! Вона більше й побивається, помічаючи, що ви не такі вже стали...

Михайло. Я такий самий, а радощі-то не такі, яких чекалось.

Пашка. Чим же Катря винна? Хіба ж не бачите, що вона божеволіє, гине за вами?

Михайло. А в мене, Парасю, хіба не плаче все у нутрі? Тим-то і тяжко йти на ті сльози...

Пашка. І як-таки вам рівняти себе до неї? У вас - і достатки, і розкоші, а у неї, бідної, часу нема і на своє горе: роби і на себе, і на свою матір слабу... А тут ще Дмитро скаженіє,

всякі похвалки чинить! А ви хочете, щоб вона була весела.

Михайло. Мало ще скрути - Дмитра на! Стережись, щоб з-за кутка не торохнув! Просто хоч пропадай! Адже я її хотів поки що одвезти до дядька чи саму, чи з матір'ю, - не хоче; хотів і її матір заспокоїти - боїться; що ж я маю чинити?

Пашка. Ну, а що ж і їй робить? Ідіть, голубчику, зараз, прошу вас, бо дівка просто не при собі...

Михайло. Та ходім! (Подумавши). Треба конешне написати до дядька, послати мерщі... Так затяглася вузлом, що й не розв'яжеш. (До Пашки). Почекай мене за хвірткою у садку, я тільки листа напишу та зараз і вийду! (Іде направо).

Пашка (проводжаючи його очима). Паничу! Здається, ти дбаєш тільки про свою шкуру! (Пішла).

Вихід V

Зізі і Харлампій.

Зізі (вбіга і бере до кишені цукор; потім дзвонить). Харлампій! Харлампій! И где зта скотина шляется?

(Харлампій показується в саду.)

Харлампій! Давай самовар да подмети балкон, - мама велела, тут мы играть будем... Да иди же скорей; только даром кормят!

Харлампій. Ще в вас, панно, молоко на губах не обсохло, щоб на мене лаять.

Зізі. Поговори! Вот я маме скажу, так й выгонят вон! (Іде).

Харлампій (прибира). Тьпху! Прости господи! Од такого блазня терпіти! Що ще, звиняйте, блоха, а й та кашля! Взяв би я тебе, та задрав би плахіття, та випарив би лозою по місцю, звідкіля ноги ростуть, щоб ані сіла, ані почесала!

(Чути за коном голос Анни Петрівни: "Позовите скорей

пана! Воды! Скорее! Дурно!")

Харлампій. О, вже пустила лотоки! Реве, аки лев рикаю-щий! (Іде).

Вихід VI

Анна Петрівна і Аннушка, потім Іван Андрійович.

Анна Петрівна. (бліда, плаче; Аннушка піддержує). Ах! Ах!! Они меня дорежут! Воды! Дай скорее: душит! (Дзвонить).

Аннушка. Не беспокойтесь, бариня. (Подає воду).

Анна Петрівна. Ах! Эту мерзавку чтоб сейчас... раската-ть!.. Чтоб духу ее не было! Где пан? (Дзвонить). Дурно, ах! Капель скорей! Виски три!

(Аннушка біжить до дверей, стикається з Харламπίєм, що несе свічку; вирива у його свічку.)

Аннушка. Бариня казала, щоб барина звали, бо у барині до барина очинно... у барині голова...

Харлампій. Тьпху! (Пішов).

Анна Петрівна. Спирту! Спирту! Виски три! Дурно!..

Аннушка. Ах, боже мой! Хоч би барин!

Іван Андрійович (підтюпцем). Що там таке?

Анна Петрівна (зуздівши). Ах! Умираю! (Зомліла).

Іван Андрійович. Анюточко! Анюточко! Що з нею?

Аннушка. Потрьовожились од сюприманду.

Іван Андрійович. Анюточко! Зомліла? Ох, господи! (Біга, хапа крило, що з столу підмітати, смалить на свічці й тика під носа пани).

Анна Петрівна. Ай! Что это? (Схоплюється). фу!! Мужик!

Іван Андрійович. Нічого, нічого! Смалятиною найлучче! Постой, ще!

(Смалить крило і хоче знов під носа).

Анна Петрівна. Ай!.. Оставьте!.. Изверг!

Іван Андрійович. Що з вами?

Анна Петрівна. Ах, виски... тик, тик! Полюбуйтеся вашим сином!

Іван Андрійович. Що там? Не натягуйте-бо тетиви!

Анна Петрівна. Зарезал... Жениться на простой девке, на твари жениться, ваш братец - подлец - устраивает свадьбу!

Іван Андрійович. Чи ви в умі, що ви мелете?

Анна Петрівна (кида зім'ятого листа). Прочитайте, что братец пишет! У них уже все улажено... Ох, уморят, уморят; я слабонервная, чувствительная! Вот й разгадка, почему в Петербург не хочется ехать! Выкормили сокровище... утешайтесь! Ох, виски! виски! виски!

(Аннушка тре виски, Іван Андрійович пробіга листа.)

Зізі (вбіга і кидається до матері). Матап, неужели Michel с простой дрянью повенчался?

Анна Петрівна. Отстань! Убирайся! Уведите ее!!

Аннушка бере за руку; Зізі б'є її по руці.

Зізі. Не тронь, сволочь!!

Виходять.

Анна Петрівна. Ах! Он погибнет, погибнет?!

Іван Андрійович. Господи! От горе! Може, ще пособити можна? Та не лементуйтеся, не ділайте бешкету! Це не іграшки! Начхав я на все інше, а за сина - ні! Не перебивайте... слухайте: прикажіть, щоб там ні Аннушка і ніхто - ані піснули, що ми знаємо, бо я кишки випущу!

Анна Петрівна. Ах, боже мой! За что я страдаю, за что?

Іван Андрійович. Анно Петрівно! Не натягуйте, кажу, тетиви, даби не лопнула! Треба спасать сина, а не телесуваться. [41]

Анна Петрівна. Кто ж спасет? Он погибнет, погибнет; это все братец!

Іван Андрійович. Конечно, подлець; но не ділайте пуб-

---

[41] - Телесуватися - кидатися в усі боки.

ліки, прошу вас.

Анна Петрівна. Хоть этой шлюхе задам! О-ох!

Іван Андрійович. Не про неї річ. Коли буде тихо і Михайло нічого не провіда, то я одведу йому очі і мерщі виряджу до Петербурга; хоч і ви його проводіть... А там уже ту спровадимо: окручу з першим парубком, дам придане та й витурю...

Анна Петрівна. Да денег же нет?

Іван Андрійович. Дістану у Шльоми: ми тут гешефта зробили.

Анна Петрівна. Неужели? Ах, мать божия, сжался!

Іван Андрійович. Коли кажу, то вірно. Тільки ж слухайте, щоб ніхто мені нічирк, та й ви знаку не покажіть Михайлові!

Анна Петрівна (веселіше). Хорошо, хорошо! Это ты отлично придумал: именно только Петербург нас спасет!

Вихід VII

Ті ж і Харлампій.

Харлампій. Миколай Степанович Белохвостов зволили приїхать.

Іван Андрійович. Слава богу: от хто нам допоможе укоськати Михайла.

Анна Петрівна. Как я рада! Cousin такой умница; он наверно подействует... даже голова отошла. (До Харлампія). Ступай, проси барина в мою гостиную.

Харлампій пішов.

Іван Андрійович. Тільки ж я вас прошу, пожалуста, не лопотіть язиком багато, бо спортите діло.

Анна Петрівна. Ах, мой создатель, да говори сам; лишь бы только поскорее выехать из этого болота! Я пойду гардеробом распорядиться...

Харлампій (знову ввіходить). Зволили піти.
Анна Петрівна і Іван Андрійович виходять.

Вихід VIII

Харлампій і Пашка.

Пашка (ввіходить хутко, збентежена). Харлампіє Григоровичу!

Харлампій. Га? А тобі що?

Пашка. Не бачили панича Михайла Йвановича? Може, в горницях?

Харлампій. А тобі нащо?

Пашка. Пильно треба.

Харлампій. Нащо, кажу? Глуха!

Пашка. Щоб зараз ішли! Нагло треба!

Харлампій. Куди?

Пашка. Вони знають!

Харлампій. Що це ви, шелихвістки, собі в моду взяли? Так і преться, каторжна! Я тобі дам панича!!

Пашка. Чого ж ви лаєтесь?

Харлампій. Брись мені зараз!

(Пашка тіка.)

Розпустились, бач, до чого? Так прямо і кличе, - без сорому казка! Тьпху! (Іде).

Вихід IX

Михайло сам.

Михайло (виходить з садка, замислений, читаючи свій лист). Треба, треба уже це покінчити! Пишу до дядька, щоб приїхав сюди мені раду дати... або я до його; тільки спробую ще раз перебалакати з батьком та й поїду. Так оце й Катрі скажу. Далі тягти - уже несила! Не знаю вже, чи й є з

цього провалля стежка? Батьків кинути, розплюватись - безчоловічно: вигодували ж, випестили! Та й куди без них удатись! Легко сказати тільки - порви! Але й Катрю кинути на поталу, на горе - теж безчоловічно, подло! Що ж його чинити?(Шарпа руками волосся). Та виміркуй же, хоч що-небудь, мозку безсилий, ледачий!! О, будь ти проклята та година, що завела мене у кохання! Як здавалось, що тому раєві кінця не буде, а от тобі й кінець, та ще який гидкий, пекучий!.. Павло правий був, ох правий; болізно щемить у моєму серці його гірке слово: "Не вистачить у тебе сили на боротьбу, а на гірше що - вистачить!" Так, вистачило! Павло уже два місяці й не пише, розплювався... і всі плюнуть... чесне товариство одвернеться... навіть святі думки і заміри, що освітили мою душу новою вірою, стануть передо мною грізними суддями... і я сам розплююсь з собою! (Безсило опускає голову й руки).

Вихід X

Михайло і Белохвостов.

Белохвостов. Где ж он?

Іван Андрійович (з-за дверей). Вірно, в саду. Ти ж, гляди, прикинься, ніби од Олександра. (Зачиняє двері).

Белохвостов. Понимаю, понимаю, дядюшка! Разыграем в первом сорте. Ба! Да он здесь! (До Михайла). Здравствуй, Миша! О чем это призадумался?

Михайло. Здрастуй! (Сходе на рундук і обнімається).

Белохвостов. Что ты, в самом деле, похудел? Болен?

Михайло. Ні, так собі.

Белохвостов. На тебе лица нет. Что за причина? Мне тебя жаль, Миша.

Михайло. Спасибі.

Белохвостов. Ведь я тебя люблю; не веришь?

Михайло. Чому ні? Вірю.

Бєлохвостов. Послушай, у тебе на душі завелось какое-то горе. Поделись со мною; ведь мы товарищи, *des garçons*? [42]

Михайло. Так, значить, при сій вірній оказії, вийми душу та й поклади!

Бєлохвостов. Бог з тобою, коли не нуждаєшься.

Михайло. Та в чім же?

Бєлохвостов. Так не в чем?

Михайло. Авжеж.

Бєлохвостов. *Vous mentez, mon cher cousin.* [43]

Михайло. *C'est trop rude!* [44]

Бєлохвостов. *Pardon!* [45] Послушай, чего же ты скрываешь? Ведь я должен быть твоим *confident*. [46]

Михайло. Яким *confident*?

Бєлохвостов. Да ведь пойми ты, голова, что я все знаю и послан к тебе тайным послом! *As tu compris?* [47]

Михайло. Від кого послан?

Бєлохвостов. От дяди, Александра Андреевича.

Михайло (збентежено). Слухай! Ти не брешеш? Говори правду!

Бєлохвостов. Чтобы тебя заверить, я сообщу и по какому вопросу приехал (озирається): устроить твой брак с Катрею!

Михайло. Тсс! Бога ради! Невже ти за мене руку тягнеш?

Бєлохвостов. За кого ж ты меня принимал? Неужели ты думаешь, что если мы с тобою тогда поспорили, так ты мне и не дорог? Ошибаешься! Убеждений твоих я могу и

---

[42] - Хлопці (франц.

[43] - Ви брешете, мій любий кузене (франц.).

[44] - Це занадто! (Франц.).

[45] - Вибач (франц.).

[46] - Вірником (франц.).

[47] - Ти зрозумів? (Франц.).

не понимать, а сердечные дела - понимаю: c'est une musique a bruler le cerveau... [48]

Михайло (кидається і обніма). Спасибі тобі щире; ти для мене, як зірка, блиснув серед темряви.

Бєлохвостов. Слушай, друг мой Миша! Брось ты этот на-тянутый диалект, да поговорим по душе: ведь дело серьезное!

Михайло. Ну, ну!

Бєлохвостов. Как ты решил, поедешь ли завтра со мною?

Михайло. Видишь ли, какого рода обстоятельство... я просто с ума схожу, - посоветуй, голубчик! Батько требует, чтобы я послезавтра в Петербург ехал.

Бєлохвостов. Почему? Узнал разве?

Михайло. Нет, дело в сенате: говорят - все состояние на карте.

Бєлохвостов. А, помню, с Александровичами!.. Серьезнейшее дело.

Михайло. Ну, что мне, по-твоему, ехать?

Бєлохвостов. Ехать, конечно.

Михайло. А Катря как?

Бєлохвостов. Надеюсь, что ты в Петербурге век не останешься, не изменишь своей chere Katherine! [49]

Михайло. Об этом й речи нет; я Катрю страшно люблю!

Бєлохвостов. Ну, через месяц воротись, - и я к твоим услугам всегда.

Михайло. Но как же Катря останется?

Бєлохвостов. Да ведь ты, верно, ее материально устроил, обеспечил существование?

Михайло (змішавшись). Как же я мог? Ты знаешь - у меня пиших средств нет; просить у отца на сей предмет не-

---

[48] - рід такої музики памороки заб'є (франц.).

[49] - Любій Катрі (франц.).

ВОЗМОЖНО...

Бєлохвостов. Та-та-та! Это серьезный вопрос. Тут не бог знает какая и сумма нужна, - четыре, пять радужных [50] могут озолотить их жизнь...

Михайло. Да она бы денег не взяла: это бы оскорбило смертельно ее чувство; она им не торговала за деньги!

Бєлохвостов. Какое сентиментальничанье! Это зависит от формы предложения. Ты ломаешься над решением тонких вопросов, - шокирует ли предложение материальных средств чувства милой? А самую милую заставляешь терпеть...

Михайло. Да, это меня постоянно мучило... вот что она на работах й что этот грубый труд убивает, понимаешь, красоту... Да я не находил пока выхода; но согласись с тем, что обеспечивать окончательно может лишь брак...

Бєлохвостов. Это еще вопрос, что важнее - реальное ли довольство, или формальное, условное право? Возьмем, например, твоє положение. Не задумывай ты брака, а взгляни на дело практически, *comme tout le monde*, [51] - тебе бы не только не помешал батько, да не пожалел бы денег отлично устроить судьбу твоей милой, - клянусь тебе! - и она бы зажила счастливо, припеваючи, услаждая свободные твои часы пасторальной идиллией; а вот задуманный тобою брак сразу тебя самого лишит средств, оторвет от родных, и ты пойдешь скитаться по свету, проклиная свою судьбу й заедая чужой век.

Михайло. Можно й трудом зарабатывать. Я хотел поступить сельским учителем... слиться с народом, послужить ему...

Бєлохвостов. То есть нищенствовать, зависеть от пьяного писаря, старшины, дьячка... Хорошо народное служение!

---

[50] - 25-карбованцева асигнація.

[51] - Як усі (франц.).

Разменяться на жалкое ничтожество! Да ты если народовец, то во имя своих же дорогих идей добивайся карьеры, чтобы приобрести силу влиять на народ... участвовать, так сказать, в том горниле, где куется его судьба!

Михайло. Можно и в маленькой норке приносить пользу.

Бєлохвостов. Да какая это польза? Посмешищем стать у самого народа! Да наконец главное, ей-то, коханке, какую ты готовишь участь?

Михайло. Но и то, что ты предлагаешь, - тоже позор, только для другого лица; ведь ты ей даешь роль содержанки?

Бєлохвостов. Да не в словах, *mon cher*, [52] смысл жизни, не в этом пустом звуке! Оставь метафизику, а взгляни на дело серьезнее и увидишь, что я прав. Какое главное твое стремление? Доставить дорогому тебе существу счастье, покой, свободу, - не так ли?

Михайло. Конечно.

Бєлохвостов. Ну-с, так вот, при браке ты лишаешь себя всяких средств кидаешься, не закалившись сызмала в отчаянную борьбу с чудовищными социальными врагами; на тебя восстанут все, понимаешь - все... и ты, после первой схватки, если не угодишь к Макару, то сделаешься Дон-Кихотом. Обаяние героизма и страсти пройдет, и останется на душе разочарование, злоба... и за все это ответит твоя милая: начнутся, с одной стороны, упреки, укоры; с другой - безответные слезы, дети, голод... Да вы исстрадаетесь, тут и до преступления недалеко.

Михайло. Миколо, как я несчастлив, как меня все это терзает! Ведь я люблю ее, страшно люблю, а мне самому больно, что и теперь уже вместо радостей дарят меня или немым страданием, или слезами.

Бєлохвостов. Понятно, совершенно понятно; нужда, ма-

---

[52] - Мій дорогий (франц.).

ть, рискованное положение, постоянный страх... все это гнетет. Ты идешь за поэтическими мгновениями, а ее изломало всю на поле, а дома изгрызло горе... Воображаю, какие у вас любовные tete-a-tete. [53]

Михайло. Да, тяжело. Но что же делать?

Бєлохвостов. Взглянуть на вещи просто и вместо ада устроить маленький рай. Послушай меня, - я тебе говорю искренно: не делай необдуманного скачка, который бы сломал вам шеи! Первое дело, помни, что, женившись на ней, ты ее же сделаешь несчастною...

Михайло. Но, понимаешь, я ее люблю и должен венчаться...

Бєлохвостов. Это все пустое.

Михайло. Как пустое? Разбить чужое сердце?

Бєлохвостов. И сердца не разобьешь! Да давай пари, что если ее хорошо обеспечить, то она с большею радостью выйдет замуж за какого-либо парубка.

Михайло (горяче). Никогда, никогда в свете! Она меня страшно любит! Ты не знаешь ее - это поэтическая, глубокая натура!

Бєлохвостов. Не горячись; я огорчать тебя не желаю, а клянусь все-таки, что я прав.

Михайло. Как? Чтоб она променяла меня сразу на парубка?

Бєлохвостов. Так-таки променяет. И понятно - с ним она будет гораздо счастливее: и по развитию, и по всему сойдется... А прошлый роман с паничом, если он принес материальное довольство, не возмутит их покоя, а будет служить лишь приятным воспоминанием. На селе тоже такой закон: заброшенная, нищая панская любовница - позор и мишень для всевозможных оскорблений, а обеспеченная, покровительствуемая любовница - сила, которой все кла-

няются!

Михайло. Не может быть! Чтобы она меня променяла? Чтобы успокоилась только приданым! Это ложь! Это было бы чудовищно!

Бєлохвостов. Тебя не переспоришь; но так или иначе, а все же мое предложение в обоих случаях полезно. Ты поезжай в Петербург; за Катрю я похлопочу сейчас у твоего батенька, и даю слово, что он без пререканий обеспечит ее и мать отлично и даже возьмет под свое покровительство. А потом уже как знаешь...

Михайло. Неужели ты уломаешь батенька, и он все даст, согласится без скандала? И ее тут никто не обидит без меня?

Бєлохвостов. Ручаюсь. Parole d'honneur, [54] что сию минуту улажу! Только матери - ни гугу; ведь женщина все испортит... нерви, понимаешь...

Михайло. А я матери хотел было признаться, а батеньку и язык не поворачивался...

Бєлохвостов. Хорош бы ты был! Только скандал бы устроил! Нет, от матери - строжайший секрет.

Михайло. Так ты уладишь все?

Бєлохвостов. Да улажу же, верь!

Михайло (кидается на шию). Голубчик, друг мой! Как я тебе благодарен! Ты меня просто воскресил.

Бєлохвостов. Ну, рад, рад! (Обніма). А чтобы доказать не на словах, а на деле мою дружбу, - сейчас же устремлюсь к родителю твоему и прямо врасплох на abordаж! Ну, adieu. [55] (Жме руку й виходить).

---

[54] - Слово честі (франц.).

[55] - Прощай! (Франц.)

Вихід XI

Михайло сам.

Михайло (ходить по рундуці стривожений). Який Микола щирий та добрий; я й не вважав його за такого, та то більше проти його Павло настроював!.. Павло уже надто гострий, а Микола практичним своїм розумом ясно, логічно дивиться на все... Правда-таки, щоб послужити народові, треба собі здобути сили... От про Катрю тільки, щоб вона мене проміняла, - бреше, не повірю!.. А проте, може, вона зі мною й не буде щасливою? Коли б хоч на світ мене вивів! Коли б тільки у батька вдалась справа! Серце тріпочеться так, що аж у висках стука... Страшно чогось... А як вихлопоче і уладнає все? Господи, і не знаю я, на якому вже небі й опинюся!.. Зараз побіжу порадувати Катрусю. Миколо, брате мій, якщо вирятуєш мене із виру, де я потопаю, то станеш мені за батька!.. Поможі, господи, мати божа! (Ходить по кону і часами, стуляючи руки). Коли б же тільки мати не провідала! Борони боже, як треба таїтись!.. Коли б хто не наплів, храни господи! (Ходить з тривогою і прислухається до дверей).

Вихід XII

Михайло і Катря.

Катря йде з садка, нап'ята платком, бліда, стривожена.

Михайло (зуздівши Катрю, аж затрусився). Катря? Тут? Пропав я! (Збіга хутко по сходах з рундука і мерщій до Котрі; одводить її на передкін). Катре! Бога ради, чого ти сюди прийшла?

Катря (припадає). Скучила, занудилась, Михайло!

Михайло. Що ти здумала?

Катря. Ох, несила моя... нудьга мене точить... тебе не ба-

чила... мати картають...

Михайло. Христа ради! Іди звідси!

Катря. Постой! Я щось мала тобі сказати...

Михайло. Що там? Кажи швидче!

Катря. Ох, не згадаю, - памороки забило.

Михайло. А! Боже мій!! Їди-бо, Катрусю, мерщі: застукають, - то ми пропали! (Відводить за рукав).

Катря. Не жени мене, не випихай мене! Дай хоч гляну на тебе, - вимучилась, так вимучилась!..

Михайло. Зарізати мене хочеш? Тікай-бо, серце, кажу, - я мерщі вибіжу за садок!

Катря. А! Згадала! Не йди, борони боже, не йди! Дмитро чатує тебе коло садка, коло будинку, - хоче вбити! (Хапає руками Михайла і не пускає). Не йди! Я за тим і прибігла! Він уб'є... страшний такий, очі горять...

Михайло. Що ж ти зі мною робиш? Мало мені й без того напасті, що й очей не знаю куди дівати, батька і матері цураюсь, а тут іще розбишака? В Сибір його!

Катря. Він не винен: така вже йому кара... Любить без душі, серця свого не переробе, божеволіє...

Михайло, О-ох! Побий мене лиха та нещаслива година, що я й зв'язався з божевільними! Спокою ні вдень ні вночі - і все через тебе...

Катря. Михайло! Ти мені дорікаєш? О, краще б ножом ти мене вдарив у груди, ніж почути оте слово! Мати божа, чим же я винна? (Плаче). Що ж я учинила? Душу і тіло оддала... (Рида).

Михайло. Коли оддала по любові, то чого ж по них тужиш? Та перестань, будь ласка, - мені твої сльози в печінках уже сидять!

Катря. В печінках? Більше не будуть: це вже остатні, - мабуть, з крів'ю ринули! Ї де вже вони взялися?.. Здається, лились, лились, як той дощ осінній, - і по матері, і по долі

своїй щербатій, і по віку своєму молодому... та ще ось кілька крапель видавилось... Більше вже нема: там, мабуть, усе перетліло!

Аннушка (одчиня вікно і придивляється). З кєм то панич? З Катрею? Ёй-богу, Катря Дзвонарівна!

Михайло. Катре! Заспокойся, серце! Ходім звідси: у мене душі нема, щоб хто не здибав... Я тобі розкажу: все уладнається, - тільки ходім!

Катря. Боїтесь? Як побачать - сорому завдам!

Михайло. Я не за себе боюсь, а за тебе...

Аннушка. Побіжу сю минуту, одлепортую барині, - пущай полюбуються на рандеву!

Катря. Мені тепер однаково... Я як прочула, що Дмитро наміряється, то й не стямилась, кинулась мерщі... У саме б пекло кинулась, ніякі б муки не спинили мене!

Михайло (лама руки). Боже мій! Час біжить... кожна хвилина мордує... от-от застукують...

Катря. Прощайте, більше не буду стояти... достоялась уже, доходилась до краю! В печінках не буду! Гріх тільки вам, Михайло, за мене, ох, який гріх!

Вихід XIII

Ті ж і Анна Петрівна.

Анна Петрівна (бліда, злютована, прожогом біжить до Катрі). Как? Сюда осмелилась прийти? Где эга шлюха?

Михайло (з розпуки). Мама! Пропало все!! Катря, як скам'яніла, дивиться на паню.

Анна Петрівна. А!! Мерзавкаї Потаскуха! Ты, подлая дряннь, посягнула на сына? Я тебя собственными руками разорву! (Сікається до Катрі).

Катря (закрива руками голову). Ой!! Не бийте мене! Не бийте!!

Михайло (кидається до матері). Мамо! Не троньте ее, бога ради! Не оскорбляйте!

Анна Петрівна. Вон!! Раскатать ее!.. Эй, люди!! Кто там?

Михайло (хапа матір за руки). Мамо! Ради бога, не делайте скандала! Ради всего святого, пощадите меня!

Анна Петрівна. Нет!.. Нет! Такая дерзость... Я эту подлячку проучу! Михайло хапає матір за руки і не допуска до Катрі.

Катря (тільки несамовито тремтить і шепоче). Не бийте мене! Не бийте!!

Вихід XIV

Ті ж та Іван Андрійович, Бєлохвостов, Харлампій, Аннушка і дворові.

Бєлохвостов (показується на рундуці; за ним Іван Андрійович). Боже мой, та cousine [56] все дело испортит! Накрыла их... Скандал!!

Іван Андрійович. Я ж просив, я ж молив її не мішаться! Ї хто ту впустил?

Обидва хутко збігають до Анни Петрівни.

Всі разом:

Анна Петрівна. Эй, люди!

Іван Андрійович. Нюточко! Перестань бога ради! Їди звідціль!

Бєлохвостов. Кузина, ради бога, уйдите! Пожалейте Мишеля... Все дело погубите!

Анна Петрівна. Не могу!.. Убили!! Эй, люди!

Михайло. Что же это? Насилие!

Катря (несамовито). Михайло! Рятуйте!!

Михайло (кидається, ламаючи руки, то до Бєлохвостова, то до матері, то до батька). Миколо, спаси! Мамо... та-

---

[56] - Моя кузина (франц.)

ту!.. Не руште її... Я не знаю, що з собою зроблю! Не оскорбляйте її - я все сделаю, что вы хотите! Пальцем ніхто не коснись!! Я все зроблю... Простите її!

Анна Петрівна. За неї заступаєшся! За мерзавку?

Бєлохвостов. Что вы? Ради бога, уйдіте!

Анна Петрівна (скажено). Отстаньте! Затронули чувство матери, и я, как тигрица, ее растерзаю! Позовите ее мать сюда, эту старую сводню! Тащите ее сюда за косы!! Пусть полюбуется!

Зам'ятня. Надбіга Харлампій, Аннушка, ще кілька дворових.

Катря (несамовито). Матір кличуть? Її катуватимуть? Зводниця, кажуть?! (Скида платок і, мов не при собі, виступа наперед). За що знущаєтесь? Що я вам учинила? Кого я занапастила? Мене оганьбили, мене обікрали, а тепер привселюдно топчете у болото, як остатню падлюку! Топчіть! Регочіть з дурної!! Плюйте! Кличте всіх!! Мамо!! Йди сюди! Дивись, любуй, на яку публіку поставили твою дочку єдину!!

Михайло (кидається до Катрі). Господи! Пощадите же! До исступления доведете меня!

Анна Петрівна. Какая смелость! Позор, по-зор!! Уведите ее! Завтра едем отсюда!

Бєлохвостов і Іван Андрійович улещують пані, що ледве на ногах стоїть; Харлампій і Аннушка пориваються взяти Катрю, але через Михайла не наслідуються.

Бєлохвостов (набик). Mais elle est charmante! [57]

Харлампій. Що з нею возжатись? Косу одрізати, та й годі!

Катря (божевільне обводить очима всіх, кинулась од Харлампія до Михайла). Ріжте косу! (Рве кісники і розпущена коса хвилями спадає на плечі). Тобі її різати, Михайло! Ріж!! Чого ж зупинились? Катуйте! Розшарпали серце - до-

---

[57] - Але вона чудова! (Франц.).

бивайте! Христа ради, добивайте, не пускайте живою! Топчіть ногами; давіть і дитину від вашого сина!

Анна Петрівна. Ай!! (Зомліла).

Михайла як громом ударило. Всі скам'яніли.

Завіса

ДІЯ П'ЯТА

Хата Дзвонарихи зсередини. Праворуч - піч і проміж неї вихід у ванькир; [58] наліво - вікна, лави. На переднім кону стіл і інше. Бідні обставини. Ніч. На комині горить каганець.

Вихід I

Катря сама.

Катря (схилилась на стіл і довго сидить нерухомо; далі підводить голову, ніби памороки забиті). Ох, як голова бо-лить... мов лещатами за виски здавлено... Ну, Катре, тепер що? Насміялась доля? О, як насміялась! І сліз нема; тільки очі горять... Ох! Важко й голову підняти, мов не моя... Пожила-таки я, зазнала щастя... ну й буде!

Чути з кімнати стогін.

Матір бідна, непритомна... положила дочка... Може, й очі закриє навіки? Так у мене все в голові крутиться, що й не пригадаю... хто мене вів?.. Упхнули в хату... накинулись... Ох! А Михайло ж де дівся? Забула... Чогось мені тільки так шкода, так жаль... аж коло серця пече!

Вихід II

Катря і Пашка.

Пашка (ввіходить хутко). Що там, Катре, таке скоїлось?

---

[58] - Ванькир - бокова кімната.

У дворі гвалт якийсь стоїть... Чого то?

Катря. Весілля справили...

Пашка. Яке весілля? Що ти кажеш?

Катря. Так-таки: весілля... бучне, панське... Пан і пані по-благословили мене; Михайло привселюдно признав мене своєю... коханою молодою... Ну, й пані теж була дуже рада, так вітала щиро... Вся дворня на радощі збіглася... бенкет такий був!.. Мене напоїли... бач, аж голови не зведу з хмелю!

Пашка. Боже мій! Певно, лихо збилось? Ти мов з хреста знята!

Катря. Що ж? Так і треба... На таку стежку ступила, йшла на муки, ну й треба вже йти до кінця, спокутовать... Ох, тільки які ж муки! Кісточки на мені живої нема... Господи, хоч би душу мою швидче прийняв!..

Пашка. Схаменися, Катре! Не рви себе!

Катря. Ох, Парасю! Де вже мені себе рвати? Порвали вже, пошарпали мене другі!.. Як мені тяжко!.. Дай свою руку, притули до чола мені: там мов свинцю налито, мов топлять його!

Пашка піддержує їй голову.

Пашка. Бога ради, заспокойся! Ти вся тремтиш!

Катря. Холодно... у-ух!! Нівечили мене, Парасю... Мати моя били... А Михайло... ох-ох! (Ламаючи руки, принада до Пашки).

Пашка. Невже Михайло?

Катря. Ні... він... зас-ту-пав-ся... (Давиться словами і усміхається).

Пашка. Не побивайся-бо, голубко моя! Та коли він - звірюка такий, то я б йому очі видерла з лоба!

Катря. Та він і невинуватий... іначе, певно, не можна... Тільки навіщо було мене, дурну, дурманити? Віщувало серце мені, що не може того статися ніколи... і хотілося вірити, і

не тулилося це у моїй голові... Виплакала вже я давно свої очі; уже давно по своїй надії і по собі справляю похорон... Тільки не сподівалася, щоб так немилосердно.

Пашка (обніма Катрю). Сестричко моя, лебедочко! Як мені тебе жалко! Бідна ти, безталанниця моя!.. Як я тебе просила востаннє - забути панича! Не здолала подужати серця! (Плаче).

Катря (дивиться на Пашку гостро). Тобі шкода мене? Плачеш? Правда, шкода?

Пашка. Душу б я свою вийняла за тебе!

Катря. Ну, а там не пожалували, ніхто!.. Дай мені, серце, водиці! Пече мене всередині, в роті пересохло.

Пашка (подає воду і піддержує голову Катрі). Гаряча, як вогонь, - аж пашить!

Катря. Спасибі! Ти, кажеш, була коло двору... Що там чути?

Пашка. Пакуються всі; вибираються звідціль кудись далеко: либонь, удосвіта й вирушать.

Катря. Удосвіта? А Михайло теж їде?

Пашка. Та їде ж: його ж то, либонь, і везуть...

Катря. Ох! (Хапається за серце).

Пашка. Та забудь його, проклятого!

Катря (хапа за руки Пашку). Парасю, голубочко! Коли ти мене хоч крапельночку жалієш, побіжи у двір, запроси до мене Михайла, хоч на хвилиночку, - попрощатись тільки... попрощатись тільки... попрощатись!..

Пашка. Для чого він? Плюнь на його! І так слаба! Та до двору й доступитись трудно...

Катря (несамовито). Лебедочко, не одмовляй! Зглянься наді мною! Не муч хоч ти мене! Пожалій! Поклич його, на одну хвилиночку... подивитись хоч... глянуть, та й попрощатись навіки! Скажи йому, що я на його не серджусь... Бог з ним!.. Нехай живе, щасливий... я йому стежки не переступлю! Побіжи-бо, голубочко! (Цілує руки їй).

Пашка. Що ти, Катре? Опам'ятайся!!

Катря. Ноги цілуватиму, тільки попроси! (Хоче нагнутись до ніг).

Пашка не допускає.

Пашка. Чи ти при собі? Приляж краще, голубко, отут на лаві! Я піду, побіжу, попрошу пана Павла, - може, він викличе.

Катря. Хіба Павло тут?

Пашка. А тут, приїхав оце... я його бачила.

Катря (сплеснула руками). Воже мій! Може, ти його мені посилаєш ца поміч, на пораду! Попроси і його, попроси, попроси! Розкажи йому... може, він моєму горю...

Пашка. Та заспокойся ж, я його покличу...

Катря. І Михайла, і Михайла!...

Пашка. Та й Михайла ж! Приляж же, заспокойся: я - зараз!

Вихід III

Катря сама.

Катря. І чого те серце ще тріпочеться? Живуче якесь! Краяли його тупицею, давили кліщами, та ще не роздавили, - ворухиться... допевнитись хоче, чи зникла надія, чи ще за хмарами мріє? Дурне, дурне! Мало тебе вчора нівечили, в багні топтали? А ти знов-таки щемиш і допитуєшся чогось? Годі вже, - над силу муки!.. Треба тебе заспокоїти... Матері шкода, та їм легше буде, як я умру, о, легше! Сира земля і гріх, і сором покриє; а так щодня - публіка, глум, зневага... краще, краще умерти... Осьде мій рятунок! (Бере пузирьок). Тут якісь краплі. Лікар давав матері закроплювати у вічі, то казав, що страшенна трутизна, - зразу може покласти... І нічого не болітиме, жалю не буде; душа пташкою полине... Полечу я зозулею до його, до мого милого,

край віконечка сяду: закую-застогну, тугою обійму його серце, нехай згадає воно, як колись любилися, як з кохання того захмелилися... Побачити б тільки ще раз його на прощання та й випити... (Дума). А гріх? Свою душу самій загубити? Проклята я, проклята! Наїдуть станові, потрошитимуть мене привселюдно... Як собаку в землю закинуть... Без хреста, без панахиди... Могили навіть не насиплять... Ох, як мені тяжко!.. Несила ж мені і мук таких терпіти, несила!! Ой!! (Встає і, хитаючись, знову пада). Гуде як! Чи буря надворі? Чи у мене в голові? Хтось іде... іде!.. (Прислухається). Він, певно, він! Я зараз. (Знов устає, пада на лаву, ухопившись за голову). Нічого не пам'ятаю! Га? Хто мене кличе?

Вихід IV

Катря і Харлампій.

Харлампій (увіходить і стоїть у шапці коло дверей, оглядаючи хату). А що? Хто тут живий?

Катря (підвівшись трохи). Хто це? Гука щось...

Харлампій (увійшовши). А! Це ти, тут преподобнице? Чого ж мовчиш? Позакладало?

Катря (труситься, спершись обома руками на стіл). Дядьку...

Харлампій. Дядьку, та вже ж, розуміється, не батьку... Де стара?

Катря (не розбираючи добре). Не знаю...

Харлампій. Не знаю! А з паничем... знаєш?

Катря (якось не при собі). Панич! А!!

Харлампій. Свята та божа! Ну, скоїла гріх там, прогрішилась, значить, то й крилася б уже, сиділа б, слідствено, собі, в рот води набравши: з паничем невелика й біда; пани б пошти не зобідили, дали б там що; знайшовся б, може, й

попихач, приміром, за яким би голову собі окрила, - а то ще й приндиться! Куди маха? Що собі в думку забрала? Тьху!

(Катря широко дивиться йому в вічі, мов божевільна.)

Чого ти на мене вирячилась? Чим ви панича обкурювали та обпоювали? Признавайсь!

Катря. Добре...

Харлампій. Бач? Добре! Еге-да! Взяв би я вас, приміром, обох з матір'ю-чаклункою, та провчив би в волості поштительно, щоб знали, як господ, панів, значиться, чарувати та зводити.

Горпина (з-за ванькира). О-ох! О-ох!!

Харлампій. Стогне! Постогнала б ти у мене не так! І не знаю, чого ще пани такі добрі, піклуються?

Катря (шепоче). Добре...

Харлампій. Добре... (Набік). Тут якось ніяково й стояти, доложу вам... (До Котрі). Не дивись, кажу, на мене! Пан оце послав мене тобі сказати, що як ти схаменешся, значить, і зараз, слідствено, без всякого бешкету, вийдеш заміж...

Катря (шепоче). Добре...

Харлампій. Не перебивай! Як вийдеш заміж зараз же за кого-небудь там, приміром, то вони простять тобі, ще й придане добре дадуть, - пару волів, корову, овечат там і грошей на весілля, щоб, значиться, гріх твій покрити; тільки щоб після шлюбу і не смерділи тут, щоб і духу вашого не було!

Катря. Щоб духу...

Харлампій. Еге-да! А якщо ти згедзкаєшся, то буде тобі і матері таке сумнительство, що і згинете у тюрязі або й у Сиберію улучите! Ну? Чого ж мовчиш?

Катря. Га!

Харлампій. Що га?

Катря. Добре...

Харлампій. Значить, слідствено, безпремінно вийдеш?

Катря. Добре...

Харлампій. Ну, гляди ж! (Набік). А ловко я обділав цю справу! Триста карбованців, що пан дав, значиться, благодареніє богу, у кишені зостануться. Ловко, Харлампію Григоровичу, спроворили: що значить, приміром, як голова не порожня, натоптана! Я знав, що вона согласиться, а тільки все думав, що побрикається, приміром, а воно вийшло - дешево; зараз і доложу. (Зиркнув на Катрю, що вона, хитаючись, почала наближатись до його, пильно дивлячись). Свят! Свят! Чистая відьма! Тут, не при хаті згадуючи, страшно й зоставатися з ними!

(Іде хутко до дверей і, зачиняючи, гука).

Дивися ж мені! Цур тобі й пек!

Вихід V

Катря сама.

Катря (хитаючись і обпираючись рукою то об стіну, то об лаву, іде до дверей). Стійте!.. Чогось приходили... лають, що не йду... кличуть кудись... мене і матір... Не можу ж я йти! Хата крутиться... червона така! Дайте-бо руку, голову мені піддержте... то я й піду... Добре... піду!

Вихід VI

Катря, Аннушка, Дзвонариха і дехто з дворні.

Аннушка (скажено вбіга). А де тут та бариня, судариня? Осьдечки вони прогулюються! Що! Думала помещицею бути? В чепчику ходить? А не діждеш! На смітнику повінчають!

Катря (трохи опам'ятавшись). Хто прийшов по мою душу? Аннушка! Ай!! Одступись!

Аннушка. Думала - любить? Йому тільки одного треба

було... А він сміється, зі мною сміється над тобою, потаску-хою!

Катря (спалахнувши, кидається). Брешеш! Брешеш!.. Ти кров мою прийшла пити!.. Одступись!

Аннушка. Не одступлюсь! Натішуся над ворогом! Ей, хлопці, сюди! Давайте мазницю, - двері і вікна дьогтем ви-мазати!

Хлопці (з реготом вриваються в хату; у одного мазниця і квач). Давай, давай! Та разом їй і голову квачем.

Катря (несамовито кидається то до одного, то до друго-го). Ой!.. Змилуйтесь!.. Хто в бога вірує! Не наді мною, над матір'ю: вона неповинна... умре... Ой простіть мене!

Аннушка (хапа Катрю за руки; та пручається несамови-то). Не слухайте її! Мажте зараз дьогтем!

Дзвонариха вибіга, хитаючись, з ванькира; скажені очі, бліда, простоволоса.

Хлопці і Аннушка з жаху одступаються до дверей.

Дзвонариха (до Катрі). А! До чого довела! Будь же ти проклята! проклята! проклята!

Катря (кидається матері в ноги). Мамо! Не проклиняйте мене!

Дзвонариха (одпиха). Щоб ти своїх дітей не діждала ба-чити! Щоб вони насміялися над тобою, заплювали тебе! Щоб ти не знала ні щастя, ні радості! Щоб моя смерть на твою голову впала!

Аннушка. Так її! Так її!

Катря (плазує за матір'ю, хапа за ноги). Мамо! Мамо! Не проклиняйте!

Дзвонариха (скажено). Щоб ти умерла без покаянія! Щоб тебе, як собаку, закинули!! (Пха Катрю ногою).

Та з криком "Ай!" пада на спину, зомліла.

Вихід VII

Ті ж і Дмитро.

Дмитро (трохи п'янений, вліта в хату на те саме, коли матір, проклинаючи, пхнула Катрю). Геть звідціль! Іроди! Дияволи! (Кидається до Катрі і підніма її). Убили-таки! (Кладе на лаву). Ти матір'ю зовешся? Над твоєю дитиною безневинно знущаються ідоли, а ти ще проклинати її! Будь ти сама проклята, каторжна!

Дзвонариха (навіжено). Ха-ха-ха! Весілля!! Ха-ха-ха-ха!! Мати в шапці! Піду приданок скликать... Ха-ха-ха-ха!! (Вибігає).

Дмитро (до Аннушки). Це ти, гадюко, привела? Пропадай же!

Аннушка. Ой! Рятуйте! В'яжіть його!

Дмитро кидається на Аннушку, давить за горло; та критить: "Калавур!" Кілька хлопців сунулись оборонять; беруть ззаду Дмитра за руки. Той як струснувся - хлопці одскочили.

Дмитро (кидається на того, що з мазницею). Тебе мені треба було, щеня!

(Кидає об землю).

Аннушка. Калавур! (Вибігає).

Хлопці (разом кидаються на Дмитра, щоб зв'язати). Крутіть його!

Дмитро (борюкається). Роздавлю, пси смердючі! (Далі, вислобонивши праву руку, вийма з-за халяви ножа). Ей! Зараз падлом запахне!

Хлопці (побачивши ніж - врозтіч). Не руште його! Ніж! (Вибігають).

Вихід VII

Дмитро і Катря.

Дмитро (озирається). Втекли, дияволи! Щастя ваше! Попадетеся ще! (Підходить хутко до Катрі). Боже мій! Нежива? Катрусю, Катрусю! (Хова за халяву ножа; сіпа за руку, ворушить голову). Не ворушиться... бліда, як з воску білого вилита! Катрусю! (Нахиляється). Диха ще... (Більше сіпа; рукою тримає за чоло). Диха... бліда, а тіло, як вогонь... Господи! Чим би рятувати її! (Кидається по хаті, бере кухоль води і приска або примочує голову; сливе кричить). Катре! Катре! Прочунься, прокинься, на бога!

Катря (тихо одкрива очі, підвівши голову, неприємно обводить ними хату, а далі стиха.) Не безчестьте мене!! Не проклиняйте!! Змилосердуйтеся!! (Хоче на коліна падати. Далі всю сцену веде безсилим шепотом).

Дмитро (придержує її). Господь з тобою, Катре! Опам'ятайся! Ніхто тебе не проклина, нікого і в хаті нема!

Катря. Нема?

Дмитро. Нікогісінько; тільки я.

Катря (кладе йому безсило руки на плечі і пильно дивиться в вічі). Хто ти?

Дмитро. Дмитро.

Катря. Дмитро? Який Дмитро?

Дмитро. Дмитро, Катруню! Невже не пізнаєш мене?

Катря (проводить рукою по чолі). А!! Дмитро? Дмитро... згадала!

Дмитро. Що з тобою, зоре моя?

Катря (очунюється). Дмитре, ти?.. Ох, як мені тяжко! Пече мене... дай хоч краплину води!

(Дмитро піддержує Катрю і напува водою.)

Не можу думок зібрати... тут страшне щось скоїлось... банітували, [59] проклинали мене?!

Дмитро. Заспокойся! Не згадуй!! Не варт вони всі і мізи-

---

[59] - Банітувати - лаяти останніми словами, мучити.)

нця твого!

Катря (ламаючи руки). Дмитре! Брате мій! Що вони зі мною зробили?..

Дмитро. Тебе ж окривдили та ще й банітують!! Дитино моя, нещасная моя!

Катря. Де ж правда?

Дмитро. Де хотіла ти правди, моя безталаннице? У кого ти шукала її? Споконвіку неправдою живуть! Насміялись, натішити свою пельку неситу - то так! А жалощів - у їх печінках не було звуку!

Катря. Що вони зі мною зробили? Оплювали, як послідню!

Дмитро. Горлице моя підбита! Нащо так сталося? (Обніма Катрю і страшно рида).

Катря. Прости мене, Дмитре! Занапастила я тебе! Бачиш, як караюся...

Дмитро (палко). Забудь його! Забудь оте все!! Вийди за мене! Хай мені мозок усохне, коли я згадаю що! Хай мені рот заціпить, коли я й словом одним попрікну! А всякому, хто тільки писне про тебе, - я вирву падлючого язика!

Катря. Ох! Тобі треба дівки чесної.

Дмитро. Хто каже, що ти нечесна? Хто сміє? Ти нещасна, мучениця!

Катря. Так, мучениця... уже все перемучене...

Дмитро. Ти молодесенька, - ще все перемелеться... Коли несила, то й не люби мене; я тільки доглядатиму тебе, як свою рідну дитину, дивитимусь на тебе, горе ділитиму!

Катря. Як мені тебе шкода, Дмитре! Не судилось!! Глянь на мене - я труп... мені... о-ох! (Хапаючись, звисає на стіл, а потім на лаву).

Дмитро. Порвалася... остатня порвалася! Де ж ворог мій? Де катюга неситий той, проклятий? Ще досі його носить земля! Іще не шматують чортяки його смердючого серця?

Ні, годі! Досить тобі жирувати! Знайду тебе! Зубами перерву твоє горло... ногами розтопчу, як гадину! (Скажено вибіга).

Катря. Не бий... Не бий!! (Сунулась бігти і упала на лаву). Ой!! Обороніть! Обо-о-ро-ніть!.. Про-бі!..

За вікном чути гомін. Катря не може крикнути, а тільки стука в вікно.

Голос Михайла. Та чого ж їй?

Катря. Він... він... прийшов! (Підводиться).

Голос Михайла (під вікном). Адже заміж іде!

Катря (дочувши). А! Й ти знущаєшся? Годі ж! (Хапа несамоовито пляшечку і всю випива).

Вихід IX

Михайло і Катря.

Катря, спотикаючись, кидається до Михайла. Спочатку веде розмову, рвучи слова, а далі, під впливом атропіну, розпалюється і навіть підживляється на силах, поки трутизна не підрізує їх в корені. Михайло, увійшовши, стоїть яку хвилину коло дверей.

Катря. Михайло!.. Світе мій!.. Доле моя!.. Ой піддерж, бо впаду...

Михайло. Що з тобою? (Трошки чуло бере її за руку).

Катря. Прийшов-таки... пожалував...

Михайло. Ти слаба? На тобі лиця нема!

Катря. Ні, ні! У мене уже нічого не болить... я така рада, така рада, що тебе бачу... Господи, яка я щаслива, як серце мало з грудей не вискочить!

Михайло. Та як же? А Харлампію що ти казала?

Катря. Харлампію? Зараз, зараз... тільки постой... я Харлампія не бачила...

Михайло. Як не бачила? Так це він брехав, - що ти заміж

ідеш і за мною не жалієш ні крапельки?

Катря (пригадує). Не бачила... не бачила... Мене щось ла-
яло... Господи, усе забула!.. Тебе? Ні, ні!.. Тебе не забула... не
забуду, - мій ти, мій! (Хоче обняти і, похитнувшись, трохи
не впала).

Михайло. Що з тобою, Катре?

Катря. Нічого, нічого... то у мене щось у очах потемріло.
Доведи мене до скамейки... Мені так весело, що ти зі мною!

Михайло. Так ти мене любиш, Катрусю?.. Так то набрехав
ірод той? (Веде її, обнявши, до скамейки, що коло столу).

Катря. Чи люблю тебе?.. Аж зотліла!.. Не бійся, не бійся!
Плакати більше не буду... не засмучу тебе сльозою! Я така
щаслива, така щаслива, що ти коло мене... у мене все аж ки-
пить у грудях од... щастя... Сідай тут, до мене ближче, бли-
зесенько!

Михайло (зрушений, обніма). Голубко моя, серденько!
Ти вся тремтиш! Рученятка у тебе холодні як лід, а з лиця
аж пашить...

Катря. Ні, ні! Я здорова... (Дивиться на його пильно).
Який ти гарний, соколе мій! Світе мій, який гарний!

Михайло. Зіронько моя! (Хоче обняти).

Катря (бере за руку). Постой, постой! Дай я на тебе надивлюсь, дай надивлюсь... щоб ніколи не забути... Брівоньки
мої шовкові! Очі мої ясні та прекрасні! Вустоньки мої любі
та милі! (Цілує і в очі і в уста і припада до Михайла). Не за-
буду вас!

Михайло (палко пригорта її). Доле моя! Щастя моє! Я те-
бе кохаю так, як ніколи в світі! Всі вони брешуть! Не хочу я
знати - ні батька, ні матері! З твоєї хати не вийду! Ніхто не
розлучить уже нас!

Вікна у хаті починають з цієї години світитись червоним
вогнем, котрий ік кінцю дії розжеврюється більше.

Катря (якось непевно). Любиш? Ой!.. Кольнуло щось під

серце!.. Дай мені до твоєї щоби притулитись...

Михайло (з страшною тривогою). Катре! Ти слаба! У тебе гарячка? (Цілує її руки і гріє їх духом).

Катря. Ні, ні! Не рушся... мені одлягло. Господи, як хороше, яке щастя!! Я не переживу його... (Важко диха). Тепер уже не... одірве... ніхто мене... до самої смерті. Діждалась-таки й я долі!

Михайло (з жахом). Ти слаба! У тебе губи посиніли... Я побіжу за лікарем...

Катря. Ні, ні! Не пущу тебе! (Пригортається). Раю мій! Осьде ти!.. (Яку хвилину сидить у щасливім забутті, а далі раптом зривається з місця). Ой смерть моя! Да-вить мене під серце!

Михайло (піддержує її). Господи! Що з нею?

Катря (ламаючи руки). Ой!.. Давить, давить!.. Дух забива... Рятуйте мене!!

Михайло (хапа кухоль води). Напийся води... Тітко Горпино! Хто там?!

Катря (упуска кухоль; виривається, кидається на авансцену). Рятуйте!!! Михайло... я випила трутизну оту в шкляночці... серце... ох!..

Михайло. Атропін? Пропав я!.. (Рве на собі волосся і кричить несамовито). Хто там? Гей! Сюди!! Рятуйте!! Отруїлась!!

Катря (учепилась за Михайла, не пуска його). Не тікай! Не тікай! Христа ради!! (З криком). Я не хочу вмирати!.. не хочу! (Непритомно рида). Таке щастя!.. Не однімайте од мене!! Я жити хочу! Михайло, рятуй мене!

Михайло (примочує їй водою голову, приска). Катре моя! Що ти наробила?! Через мене, проклятого!.. Гей!! Сюди!! (Держить Катрю, що б'ється в його руках, і стука в вікно, аж вибива шибку). Хто в бога вірує!

Вихід Х

Ті ж і Пашка.

Пашка (вбіга). Що тут таке?

Михайло. Катря отруїлась..

Пашка (сплеснувши руками). Лишенько моє! Там Дмитра ловлять... Панський двір горить... Мати її божевільна біга!

Михайло. Біжи зараз! Клич лікаря, фельдшера... Кожна хвилина дорога... Рятуйте!

Пашка. Я за Павлом... він тут.

Михайло. Клич його, Христа ради, зараз!

Пашка вибіга.

Катря. О!! Дай мені чим дихати... вогнем пече мене... каменюкою давить... Смерть? Уже смерть? (Тиснеться до Михайла і божеволіє). Гуде! Ух, гуде як!.. То виють уже... по мою душу летять... Не дай мене, Михайло! Нічого не бачу!! Де ти? Де ти? Ой страшно!

Михайло (рида). Я тут, Катрися! Боже мій, зглянься!!

Катря (опускаючись на руках), О-ох! Як же тяжко!! Ой!! Несила... не можу вже більше... одпустіть мене!.. Смерть... смерть... (Несамовито кидається на коліна). Мати божа!.. Прости мені... не дай моєї душі! (Хитається).

Михайло (кидається, піддержує). Катрися! Життя моє!! Опам'ятайся!.. Павло прибіжить зараз! Вирятує!!

Катря (б'ється на руках у Михайла). Холод під серце підступа... туман застила очі... Михайло! Де ти? Не зникай! Ой!! (Витягується на руках у Михайла)..

Тим часом чути за вікном голоси і тупотню.

Михайло (спуска її на долівку). Катре! Катре! (Припада до серця). Не б'ється? Умерла!! (Одскакує в непритомнім жаху на авансцену направо і стоїть каменем).

Вихід XI

Ті ж, Дмитро, соцькі і люде.

Дмитро (вбіга на остатнім слові). Умерла? Добив-таки!
(На хвилину остовпів над трупом).

Тим часом соцькі і люде вриваються в хату.

Дмитро (вихоплює ножа й кидається на Михайла). Зди-
хай же, кате!!

Соцькі і люде (кидаються на Дмитра і крутять йому
руки). В'яжіть його!!

Дмитро (борсаючись). А! Іроди! Не діждете! (Б'є себе но-
жем; але як руки йому не вільні, то тільки ранить).

Соцькі. Однімайте ножа!

Сцена така: направо - Михайло, скам'янілий; наліво - гру-
па з окровавленим Дмитром; посередині - труп Катрі.

Вихід XII

Ті ж і Павло.

Павло (одчиня раптом двері, з жахом зиркнувши округ).
Так така, паничу, ваша поезія?!

Завіса тихо спада

[1881]